

FRANCE M. DOLINAR

KATOLIŠKA CERKEV V SLOVENIJI V 20. STOLETJU

1.0 Med vojnama

1.1 Razpad monarhije in vključitev v kraljevino SHS

Četrtega avgusta 1918 so avstrijski škofje objavili zelo patriotsko naravnano pastirsko pismo, s katerim so vernike habsburške monarhije vzpodbudili, naj v tej, Avstriji vsiljeni vojni, vztrajajo do končnega zmagovitega miru. V pismu so med drugim zapisali: "Avstrija ima izvršiti posebno nalogo kot katoliška velevlast v srcu Evrope in kot domovina skupine narodov, ki jih obsega. Moč Avstrije je v edinosti njenih narodov, in ta sloni na katoliški veri."¹ Komaj verjetno je, da bi škofje po štirih letih vojne spregledali odločilno napako dunajskih državnih oblasti, namreč da dunajska vlada ni bila sposobna, oziroma bolje rečeno ni bila pripravljena zagotoviti enakopravnosti vsem narodom monarhije. Zaradi naravnost pregovorne neenakosti narodov je monarhija v času, ko so škofje napisali svoje pismo, dejansko že razpadla. Lavantinski škof Mihael Napotnik (1889–1922) je v škofijskem listu ukazal, naj duhovniki pastirsko pismo vernikom preberejo 13. in 20. oktobra oziroma v dveh naslednjih nedeljah po prejemu pisma.² Ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič (1898–1930) je sicer objavil pastirsko pismo v oktobrski številki *Ljubljanskega škofijskega lista*, vendar je že 14. oktobra 1918 s posebnim razglasom duhovnikom naročil, naj pisma vernikom v cerkvi ne berejo.³

Do razpada avstro-ogrske monarhije so bile dežele, poseljene s Slovenci, vključene v cerkvenoupravno strukturo, ki so jo začrtale jožefinske reforme ob koncu 18. stol., dopolnile pa ustanovitev goriške (ilirske) cerkvene pokrajine leta 1830 in prenos sedeža lavantinske škofije iz Št. Andraža na Koroškem v Maribor na južnem Štajerskem leta 1859. Te dežele so bile do razpada habsburške monarhije razdeljene med štiri cerkvene pokrajine, in sicer goriško s sufragani v Ljubljani in Trstu;⁴ videmsko – Videm sicer ni imel sufragana na slovenskem ozemlju, so pa v videmski škofiji živeli t. i. Beneški Slovenci;⁵ salzburško s sufragani v Celovcu (krška škofija), Gradcu (sekovska škofija)

1 Ljubljanski škofijski list, 10/1918, 119 (odstaj LŠL).

2 Folium officiale diocesis Lavantinae. Cerkevni zaukaznik za Lavantinsko škofijo. Kirchliches Verordnungsblatt für die Lavanter Diözese, nemško 1. oktobra 1918, XV./1918, dok. 97, 178–184; slovensko 21. oktobra 1918, XVI./1918, dok. 105, 194–200.

3 LŠL, 10/1918, slovensko 113–119, nemško 119–126, navodilo duhovnikom v posebni tiskani prilogi z dne 14. oktobra 1918.

4 Tržaško-koprska škofija. Goriška sufragana sta bili še poreško-puljska in krška škofija na Hrvaškem.

5 Pri ustanovitvi nadškofije leta 1752 so bili sufragani videmskega metropolita škofije: Padova, Vicenza, Treviso, Cenedo, Belluno–Feltre, Concordia, Koper, Novigrad, Poreč in Pula. Škofijske meje so se spremenile v času francoske zasedbe in ustalile po novi razmejitvi, ki jo je določila bula Locum beati Petri papeža Leona XI. leta 1828. Po teh spremembah so ostali v videmski nadškofiji Slovenci v dolinah Torre, Nadiže in Kanalski dolini.

in Mariboru (lavantinska škofija)⁶ in esztergonsko s sufraganom v Sombotelju (Szombathely).⁷

Razen videmske nadškofije v Italiji so bili vsi zgoraj omenjeni škofje, ki so imeli jurisdikcijo nad Slovenci, habsburškemu cesarju brezpogojno vdani in svoji avstrijski domovini nedvomno zvesti. Z izjemo somboteljskega škofa so bili člani dunajske škofovske konference, ki je zagotavljala enotno podobo avstrijske Cerkve.

Italijanska zasedba velikega dela s Slovenci poseljenega ozemlja po prvi svetovni vojni je povzročila veliko problemov slovenskim duhovnikom in škofom. Tržaškega škofa Andreja Karlina (1911–19) so pod obtožbo, da je tudi v novi, močno nacionalistično naravnani italijanski državi ostal zvest Avstriji, odstavili. Moral se je izseliti z italijanskega zasedbenega ozemlja. Šele tri leta kasneje ga je po prizadevanju ljubljanskega škofa Antona Bonaventure Jegliča papež Pij XI. imenoval za mariborskega škofa (1923–1933).⁸ Odstavili so tudi Karlinovega naslednika, škofa Alojzija Fogarja (1924–38), ki je bil Furlan in se je zelo odločno zavzel za pravice svojih slovenskih vernikov. Goriški nadškof Frančišek Borgia Sedej (1906–1931) je bil pod velikim pritiskom italijanskih nacionalističnih krogov leta 1931 prisiljen odstopiti.⁹ Italijanske oblasti so takoj po vojni s tihim soglasjem Vatikana začele z intenzivno in nasilno italijanizacijo slovenskega prebivalstva.¹⁰

Devetindvajsetega oktobra 1918 so južnoslovanski narodi razpadle monarhije razglasili republikansko in federalistično usmerjeno Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov z zvezno vlado v Zagrebu (Narodno vijeće) in pokrajinskimi vladami v Ljubljani, Zagrebu in Sarajevu.¹¹ Na pritisk zmagovalcev se je Država Slovencev, Hrvatov in Srbov 1. decembra 1918 združila s Kraljevino Srbijo. Tako je nastala nova, centralistična in unitaristična država, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Začasna ustava 30. januarja 1919 je v 15. členu zagotavljala vsem državljanom: "svoboda vesti je neomejena. Vse vere so svobodne in stoje pod varstvom zakona."¹²

Še pred združitvijo s Kraljevino Srbijo so se škofje razpadle habsburške monarhije zbrali na škofovski konferenci v Zagrebu, ki je zasedala od 27. do 29. novembra 1918. Konference so se udeležili nadškofje in škofje iz Zagreba, Ljubljane, Banjaluke, Senja, Križevcev in Splita ter pomožni škofje iz Zagreba (Dominik Premuš in Josip Lang) in Sarajeva (Ivan Šarić). Drugi škofje so poslali v Zagreb svoje zastopnike. Zbrani škofje so 29. oktobra 1918 objavili skupno pastirsko pismo. Škof Mihael Napotnik iz Maribora se te škofovske konference ni udeležil, ni podpisal pastirskega pisma jugoslovanskih škofov in ga tudi ni objavil v uradnem listu lavantinske škofije. Zaradi še vedno negotovega političnega položaja je celo odsvetoval svojim duhovnikom vsakršno politično

6 Sufragani salzburškega metropolita so bili v tem času še škofje v Trento, Brixsen in Feldkirch. Peter Tropper, *Von Missionsgebiet zum Landesbistum, Organisation und Administration der katholischen Kirche in Kärnten von Chorbischof Modestus bis zu Bischof Köstner*, Klagenfurt 1996.

7 Sufragani esztergonskega metropolita so bile še škofije Banska Bistrica, Győr, Nyitra, Pecs, Szekesfehervar, Vac in Veszprem. V Somboteljski škofiji so bili od leta 1777 združeni prekmurski Slovenci iz škofij Zagreb in Győr.

8 Karlinov simpozij v Rimu (Simpoziji v Rimu, 13), Celje 1996.

9 Sedejev simpozij v Rimu (Simpoziji v Rimu, 4), Celje 1988.

10 Milica Kacin Wohinz; Jože Pirjevec, *Storia degli Sloveni in Italia 1866–1998*, Venezia, Marsilio 1998.

11 Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918. Študija o slovenski državnosti v državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*, Ljubljana 1998.

12 Viktor Steska, *Cerkvene razmere*, v: *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, Ljubljana 1939, 151.

delovanje, dokler ne bo mirovna konferenca dokončno določila meje med Avstrijo in Jugoslavijo.

Poleg pastirskega pisma so v Zagrebu zbrani škofje izglasovali še pet resolucij. Jeglič jih je objavil skupaj s pastirskim pismom v prvi številki Ljubljanskega škofijskega lista za leto 1919.¹³

V Jegličevem poročilu o delu škofovske konference v Zagrebu izstopata dve pomembni dejstvi: prvič, da je Sveti sedež novo, republikansko usmerjeno Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov priznal že 6. novembra 1918;¹⁴ in drugič, da se škofje čutijo soodgovorne pri oblikovanju nove države. "Tako je božja previdnost, ki vodi vse narode, določila, da pride tudi jugoslovanski narod Slovencev, Hrvatov in Srbov po trpljenju tolikih stoletij do svoje svobode."¹⁵ Škofje so v pastirskem pismu posebej opozorili na нравno prenavo naroda, ki je med vojno zelo trpela. Vernikom so razložili pojem svobode in jih opozorili na njihovo dolžnost, naj volijo za predstavnike vlade v novi državi poštene ljudi, "ki so zvesti Bogu in narodu": Med vrsticami so bralce opozorili tudi na prihajajoče težave, s katerimi bo Cerkev v novi državi soočena, v prvi vrsti na proticerkveno in protiversko propagando in na problem multikonfesionalnosti. "Živelimo smo že prej, gotovo bomo živeli odslej v naši novi državi pomešani z brati, ki govore z nami isti jezik, v katerih se pretaka ista kri, ki so eno z nami, pa niso z nami iste vere; in to so imenoma naši bratje Srbi in mohamedanci."¹⁶

Še jasnejše so v tem pogledu resolucije, ki so jih sprejeli v Zagrebu zbrani škofje. V prvi so škofje pozdravili združitev vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov v neodvisno državo in priznali "Narodno vijeće" v Zagrebu kot začasno vlado. V drugi resoluciji so škofje obljubili, da si bodo prizadevali za vzpostavitev krščanske morale, za na krščanskih vrednotah temelječ socialni red, za svetost krščanskega zakona in za nedotakljivost zasebne lastnine. V tretji resoluciji so škofje izrazili pričakovanje, da bo nova jugoslovanska vlada priznala pravice Katoliške cerkve in uredila svoj odnos do Svetega sedeža. V četrti resoluciji je rečeno, da se škofje zavedajo upravičenosti agrarne reforme. Od Svetega sedeža bodo pridobili dovoljenje, da ravnajo na kmečkem prebivalstvu proti pravični odškodnini odstopijo "od cerkvenih veleposesti v to svrhu potrebna zemljišča". V zadnji resoluciji so škofje izrazili svojo pripravljenost "živeti v krščanski ljubezni in v najboljšem razumevanju z vsemi, v Jugoslaviji priznanimi veroizpovedmi, na prvem mestu s pravoslavno Cerkvijo".¹⁷

Hitro priznanje nove države s strani Svetega sedeža je škofje navdalo z optimističnim prepričanjem, ki so ga izrazili v že omenjenem pastirskem pismu, da Katoliška cerkev "spoštuje pravice vseh narodov, ona čuva jezik vseh narodov v šoli in v cerkvi. Sv. mašo in sv. zakramente opravlja ona v različnih jezikih".¹⁸ Pri tem so se škofje sklicevali na znano skrb papeža Benedikta XV. (1914–1922) za ljudi, ki so trpeli v vojni. Po združitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo in po mirovnih pogodbah v Saint Germainu (10. september 1919), Trianonu (4. julij 1920) in Rapallu (12. november 1920) pa so morali škofje ugotoviti, da se v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma od leta 1929 Kraljevini Jugoslaviji ni izpolnilo nobeno od njihovih optimističnih pričakovanj. Pregarjanje Slovencev v Italiji je postavilo pod vprašaj celo

13 LŠL, 1/1919, 1–4.

14 Viktor Steska, *Cerkvene razmere*, 151.

15 LŠL, 1/1919, 1.

16 LŠL, 1/1919, 3.

17 LŠL, 1/1919, 4.

18 LŠL, 1/1919, 2.

verodostojnost Svetega sedeža v odnosu do Neitalijanov in zlasti glede vprašanja narodnih manjšin.¹⁹

Kljub začetnemu navdušenju je združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Jugoslavijo 1. decembra 1918 zastopnike Katoliške cerkve zelo razočarala. V Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je kmalu po združitvi nastala vrsta problemov, s katerimi škofje pri prehodu iz republikansko usmerjene Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v nacionalistično in unitaristično usmerjeno Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev niso računali.

1.2 Problem škofijskih in župnijskih meja

Prvi problem so predstavljale župnije in škofije, ki so jih razdelile nove državne meje. Mirovna določila iz Saint Germaina, Trianona in Rapalla so končno razblinila sanje škofov o pravičnih državnih mejah. Nove meje so najbolj prizadele Slovenijo, ki je izgubila tretjino svojega nacionalnega ozemlja. S Slovenci poseljeni del Koroške je bil razdeljen med Avstrijo in Jugoslavijo (Dravograd, Mežiška dolina, Jezersko). Italija je premaknila svoje meje daleč na slovensko ozemlje. Tržaška in goriška škofija sta prišli v celoti pod Italijo. Pod Italijo so prišle tudi dekanije ljubljanske škofije Postojna, Idrija, Vipava in Trnovo/Ilirska Bistrica. Slednja je bila leta 1925 pridružena novoustanovljeni škofiji na Reki. Tako drastično zmanjšana ljubljanska škofija je merila 8.549 km² in je imela 521.571 prebivalcev. Škofija je bila razdeljena na 19 dekanatov in 274 župnij. Imela je 593 škofijskih in 148 redovnih duhovnikov. V škofiji je delovalo devet moških²⁰ in enajst ženskih redovnih skupnosti.²¹ Leta 1933 je bila ljubljanska škofija izločena iz goriške metropolije (vanjo je bila vključena leta 1830) in ponovno neposredno podrejena Svetemu sedežu.

Prekmurski Slovenci so iz madžarske škofije Sombotej (Sombathely) prišli pod Jugoslavijo in bili dodeljeni v upravo (administraturo) lavantinskemu škofu v Mariboru.²² Tako povečana mariborska škofija je merila 7.398 km² in je imela 618.724 pre-

19 Zgodovina Cerkve na Slovenskem, Celje 1991; Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju, Celje 2002; Milica Kacin Wohinz; Jože Pirjevec, Storia degli Sloveni in Italia 1866–1998, Venezia, Marsilio 1998; Egon Pelikan, Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac, Ljubljana 2002.

20 Cistercijani v Stični, kartuzijani v Pleterjah, križniki v Ljubljani, kapucini v Škofji Loki in Krškem, frančiškani v Ljubljani (tri hiše), Kamniku, Novem mestu, na Brezjah in pri Novi Štifti, usmiljeni bratje v Kandiji pri Novem mestu in v Mekinjah, jezuiti v Ljubljani, lazaristi v Ljubljani, Grobljah in v Radečah, salezijanci v Ljubljani (2 hiši) in Radni.

21 Uršulinke v Ljubljani, karmeličanke v Ljubljani, usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega (materna hiša v Parizu) v Radečah pri Zidanem mostu, Begunjah pri Lescah, Kočevju, Krškem, Mengšu, Ljubljani (12 hiš), Novem mestu in Sostrem, usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega (materna hiša v Zagrebu) Ljubljana, Kamnik, Družba Marijinih sester Čudežne svetinje Ljubljana (dve hiši), Zagorje, mariborske šolske sestre Ljubljana (štiri hiše), Repnje, Škofja Loka, Tržič (dve hiši), Kranj, Mala Loka na Dolenjskem, Domžale, graške šolske sestre na Golniku, uboge šolske sestre de Notre Dame v Šmihelu, Ljubljani in Šentjerneju, usmiljene sestre sv. Križa v Ljubljani (dve hiši), Mali loki pri Ihanu, frančiškanske Marijine misijonarke v Ljubljani, sestre križniškega reda v Metliki.

22 France M. Dolinar, Slovenska cerkvena pokrajina (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 11) Ljubljana 1989, 31–32; Isti, Jeglič in cerkvenopolitična vprašanja po letu 1918, v: Jegličev simpozij v Rimu (Simpoziji v Rimu, 8), Celje 1991, 303–331; isti, Cerkvenopolitična podoba Slovenije, v: Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju, Ljubljana 2002, 7–24.

bivalcev. Škofija je bila razdeljena na 24 dekanatov in 256 župnij, imela je 406 škofijskih in 104 redovne duhovnike. V škofiji je delovalo pet moških²³ in osem ženskih redov.²⁴ Prvega maja 1924 je bila mariborska (lavantinska) škofija izločena iz salzburške metropolije (njen sestavni del je bila vse od svoje ustanovitve leta 1228) in direktno podrejena Svetemu sedežu.²⁵

Veliki pastoralni problemi so se pojavili predvsem tam, kjer so državne meje razdelile posamezne župnije in tako del vernikov ni mogel do sedeža svoje župnije, oziroma do svoje župnijske cerkve.

Predlogu beograjskega ministra za verske zadeve ("ministra vera"), da bi obe slovenski škofiji priključili zagrebški metropoliji, se je odločno uprl ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič in leta 1920 predlagal papežu Benediktu XV., da bi za Slovenijo ustanovili lastno cerkveno pokrajino z metropolitom v Ljubljani in sufraganom v Mariboru.²⁶ Samostojna slovenska cerkvena pokrajina je bila nato predvidena v konkordatu med Svetim sedežem in Jugoslavijo leta 1935, vendar ne tudi dejansko ustanovljena.²⁷ Ustanovitvi slovenske cerkvene pokrajine pa ni bil naklonjen niti mariborski škof Mihael Napotnik, ki ni želel pretrgati zgodovinskih vezi lavantinske škofije z metropolitom v Salzburgu. Mariborska škofija je ostala do leta 1924 vključena v salzburško, ljubljanska škofija pa do leta 1933 v goriško metropolijo. Poslej sta bili obe slovenski škofiji neposredno podrejeni Svetemu sedežu.

1.3 Nerešen pravni položaj Katoliške cerkve v Jugoslaviji

Drug pereč problem, s katerim se je soočala Katoliška cerkev v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma po letu 1929 v Kraljevini Jugoslaviji, je bila določitev njenega pravnega položaja v državi. Klub različnim pretresom v habsburški monarhiji je bila Katoliška cerkev v tej državi večinska in privilegirana. Večina škofov je imela naslov kneza z vsemi pravicami in privilegiji, ki so izvirali iz tega naslova. Pri tem velja posebej opozoriti na pravico knezoškofov do osebnega stika s cesarjem. To je veljalo tudi za oba slovenska škofa, ki sta z novimi državnimi mejami prišla pod Jugoslavijo.

V Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev pa je Katoliška cerkev praktično čez noč postala samo ena izmed šestih uradno priznanih Cerkev, oziroma verskih skupnosti v Jugoslaviji. Kraljevina Jugoslavija je imela po uradnem štetju 31. januarja 1921 skupno 11,984.911 prebivalcev. V tej večnacionalni državi je bila številčno najmočnejša srb-

23 Minoriti na Ptuj, frančiškani v Nazarjah, Brežicah, Mariboru, pri sv. Trojici v Slovenskih goricah, kapucini v Celju, lazaristi pri sv. Jožefu pri Celju in Studencih pri Mariboru, trapisti v Rajhenburgu (Brestanica ob Savi).

24 Usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega v Mariboru, Celju, Vojniku, Brežicah, Slovenj Gradcu in na Ptuj, mariborske šolske sestre v Mariboru, Celju in Teharjah, graške šolske sestre v Sv. Petru pri Mariboru, usmiljenke sv. Križa sv. Frančiška Asiškega v Prevratu pri Slovenskih Konjicah, magdalenke v Postelu pri Studencih, karmeličanke v Predlogu pri Mariboru, sestre križniškega reda v Ormožu.

25 Šematizem lavantinske škofije za leto 1918; Anton Ožinger, *Cerkvene razmere na Štajerskem koncem 19. in v začetku 20. stoletja*, v: Napotnikov simpozij v Rimu (Simpoziji v Rimu, 10), Celje 1993, 17–18; Viljem Pangerl, *Karlin in zaokrožitev lavantinske škofije*, v: *Karlinov simpozij v Rimu (Simpoziji v Rimu, 13)*, Celje 1996, 179–184; France M. Dolinar, *Cerkvena organizacija ob današnji slovensko-avstrijski meji od jožefinskih reform do danes*, v: *Zgodovinski časopis*, 46 (1992) 429–435.

26 France M. Dolinar, *Jeglič in cerkvenopolitična vprašanja*, 324.

27 Ivan Mužić, *Katolička Crkva u Kraljevini Jugoslaviji. Politički i pravni aspekti konkordata izmedju Svete stolice i kraljevine Jugoslavije*, Split 1978.

sko-pravoslavna cerkev, ki je štela 5,593.057 vernikov. Tej Cerkvi je pripadala tudi kraljeva hiša in skoraj celotno vojaško poveljstvo. Druga največja veroizpoved je bila katoliška, ki je štela 4,708.673 vernikov. Sledili so muslimani (1,345.271), evangeličani (229.517), Judje (64.746) in Grško-katoliška cerkev (40.338). Drugim, posebej ne imenovanim verskim skupnostim je pripadalo 1.944 vernikov, 1.381 prebivalcev se je opredelilo za ateiste.²⁸ Slovenija je imela v tem letu 1,054.919 prebivalcev. Za katoličane se je opredelilo 1,018.771 prebivalcev, za evangeličane 27.282, za pravoslavne 6.622, za Jude 936, za muslimane 649, za grško-katoličane 531, za ateiste 257, drugim verskim skupnostim pa je pripadalo 17 vernikov.

Pravni položaj Katoliške cerkve v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je bil zapleten predvsem zaradi različnih pravnih norm, ki so jih iz habsburške monarhije Jugoslaviji priključeni deli podedovali od nekdanje države. V Sloveniji so bila odprta predvsem naslednja vprašanja:

Problem državnega patronata in s tem povezana pravica do imenovanja škofov in drugih višjih cerkvenih dostojanstvenikov. Srbski pravoslavni kralj je bil prepričan, da je od habsburškega cesarja podedoval tudi pravico do imenovanja škofov, vendar mu Sveti sedež pod nobenim pogojem te pravice ni bil pripravljen priznati.

Problem vzdrževanja duhovnikov, cerkvenih uslužbencev, vzdrževanja cerkvenih in nadarbinskih stavb. Jugoslavija je sicer prevzela od habsburške monarhije verski sklad, torej sredstva samostanov in cerkvenih združenj, ki jih je ukinil že Jožef II. Od Jožefa II. je s tem skladom vedno upravljala država, vendar je bil ves čas namenjen izključno cerkvenim potrebam. S prevzemom verskega sklada se je jugoslovanska stran obvezala, da bo spoštovala namembnost verskega sklada. Praksa v Jugoslaviji pa je bila popolnoma drugačna. Jugoslovanska vlada je sicer plačevala duhovnikom minimalno nadomestilo, ni pa izpolnjevala svojih obveznosti do vzdrževanja cerkvenih stavb. Tako so dolgovi države do Katoliške cerkve med obema vojnama narasli v vrtoglave višine. Ko je jugoslovanska oblast ugotovila, da ni več v stanju poravnati svojih dolgov, je Katoliški cerkvi v Sloveniji predlagala, naj v prihodnje sama upravlja z verskim skladom pod pogojem, da se odpove vsem dolgovom s strani države. Prenos uprave je bil izvršen 8. julija 1939.²⁹

Posebno boleče je bilo za predstavnike Katoliške cerkve vprašanje šole in vzgoje. Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Jugoslavija je na ozemljih, ki so bila 1918 priključena Kraljevini Srbiji, na šolskem področju nekaj časa še tolerirala zakonodajo, ki so jo priključeni deli prinesli s seboj. Zakon o nacionalni šoli pa je leta 1929 poenotil šolsko zakonodajo. Zakon je bil enoumno "jugoslovansko" usmerjen, to pomeni, da je načrtoval enotno "jugoslovansko nacijo", hkrati pa je bil izrazito odklonilen do zasebnih šol, ki so imele v Sloveniji že dolgo tradicijo. Poleg škofijske gimnazije v Šentvidu nad Ljubljano so različne šole vodile predvsem uršulinke, šolske sestre, frančiškani in salezijanci. Novi zakon ni dovoljeval ustanovitve novih šol, od že obstoječih pa je zahteval, da se morajo v štirih mesecih prilagoditi novim predpisom. Problem se je zaostрил, ker so Katoliški cerkvi nenaklonjeni krogi v vladi oteževali potrditev šolskih programov cerkvenih šol. Na pereč šolski problem in predvsem na nepravilno ravnanje v odnosu do Katoliške cerkve na tem področju so opozorili škofje v poslanici z dne 5. maja 1938.³⁰ Po mnenju škofov se je že ves čas po prvi svetovni

28 Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januarja 1921 god. (Kraljevina Jugoslavija. Opšta statistika), Sarajevo 1932, 2.

29 France M. Dolinar, Verski sklad, v: Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 1999, 196; Vinko Rajšp, Verski sklad, v: Gestrinov zbornik, Ljubljana 1999, 217–227.

30 Andrej Vovko, Navzočnost Cerkve v šolstvu, v: Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju, 370–372.

vojni oblikoval protiklerikalen in proticerkven duh, ki je postavljaj pod vprašaj celo verski pouk v šolah.

Izrazito protikatoliška je bila vladna odredba iz leta 1920, po kateri se je celotna telesna vzgoja morala odvijati v okviru telovadnega društva Sokol. Ta vzgoja se je po mnenju škofov odvijala v izrazito liberalnem in proticerkvenem duhu. Nasprotje se je zaostriilo, ko je vlada leta 1930 prepovedala vsa cerkvena vzgojna, kulturna in telovadna društva. Iz obrambnih razlogov je cerkveno vodstvo v Sloveniji podprlo Slovensko ljudsko stranko, ki je svoj politični progam gradila na krščanskem izročilu. Preko te stranke so se škofje in predvsem ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič ter nekateri duhovniki preveč vmešavali v politično življenje slovenskih političnih strank.³¹

V pogajanjih med katoliškimi škofi in beograjsko vlado o pravnem položaju Katoliške cerkve v Jugoslaviji se je kot eno temeljnih vprašanj postavilo tudi vprašanje cerkvene veleposesti.³² Šlo je za posest, ki so jo cerkvene ustanove v preteklosti dobile kot materialno osnovo za svojo ustanovitev (tako je bila npr. celotna posest nekdanje benediktinske opatije v Gornjem Gradu leta 1461 namenjena ustanovitvi ljubljanske škofije), ali pa so jo dobile cerkvene ustanove, npr. samostani za opravljanje svoje primarne dejavnosti. Od te posesti moramo strogo ločiti posest že zgoraj omenjenega verskega sklada. Med večjimi veleposestniki v Sloveniji so bili ljubljanska škofija z 12.072 ha posesti, od tega 6.605 ha gozdov, opatija Stična, kartuzija Pleterje, trapisti iz Rajhenburga, magdalenke iz Studenic, Nemški viteški red iz Velike Nedelje, dominikanci iz Ptuja in škofija Maribor.³³ Škofje so v svoji resoluciji 20. novembra 1919 izrazili pripravljenost proti pravični odškodnini del cerkvene posesti odstopiti revnejšim kmetom. V prvem osnutku jugoslovanske agrarne reforme takšna odškodnina sicer ni bila predvidena, jo je pa obljubil regent Aleksander z javno izjavo 6. januarja 1919. Kljub velikim problemom, ki so bili s tem povezani, ne nazadnje zaradi nezadovoljstva kmetov, ki često niso bili sposobni plačati odškodnine, je bila odškodnina predvidena tudi v zakonu o likvidaciji agrarne reforme na veleposestvih z dne 19. junija 1931. Zaradi vrste nerešenih vprašanj in predvsem zaradi številnih nepravilnosti pri razdelitvi zemljiške posesti, vlada agrarne reforme ni mogla v celoti izvesti. Velik del veleposestev je tako še naprej ostal v rokah veleposestnikov.³⁴

Vsa ta nakopičena vprašanja in dejstvo, da se je Srbska pravoslavna cerkev tudi v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev obnašala kot nekdanja državna Cerkev v Kraljevini Srbiji in v številčno skorajda enako močni Katoliški cerkvi videla resno konkurentko za odločilen vpliv na vlado, so vedno bolj obremenjevali odnose tudi med Katoliško cerkvijo in državo. S tega vidika niti ni presenetljivo, da je jugoslovanska vlada med obema vojnama sklenila dogovor z vsemi v Jugoslaviji uradno priznanimi verskimi skupnostmi, razen s Katoliško cerkvijo.³⁵ Pravni položaj posameznih verskih skupnosti v Jugoslaviji so urejali posebni verski zakoni, ki so bili objavljeni v uradnem listu (Službene novine) Kraljevine Jugoslavije. Pomembnejši med njimi so bili: Zakon o Srbski pravoslavni cerkvi z dne 8. novembra 1929,³⁶ Zakon o judovski skupnosti z dne 14. decembra 1929,³⁷ Zakon o muslimanski skupnosti z dne 30. januarja 1930 in 5.

31 Janez Juhant; Zvonko Bergant; Janez Markeš, *Katoliško gibanje*, v: *Cerkev v 20. stoletju*, 280–293.

32 France M. Dolinar, *Katoliška Cerkev v Sloveniji 1918–1945*, v: *Cerkev in družba na Goriškem ter njih odnos do vojne in osvobodilnih gibanj*, Gorizia 1997, 56–57.

33 Stane Granda, *Cerkev in gospodarstvo*, v: *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*, 327–348.

34 Olga Janša, *Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama*, v: *Zgodovinski časopis*, 18 (1964) 173–189.

35 France M. Dolinar, *La Chiesa cattolica in Slovenia (1919–1990)*, v: *Tessuto cristiano della Mittelueropa (1919–1989)*, Gorizia 1994, 105.

36 *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, št. 269–CIX, 16. november 1929, 2011–2012, dok. 543.

37 *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, št. 301–CXXVII, 24. december 1929, 2283–2286, dok. 624.

marca 1936,³⁸ Zakon o Evangeličanski in reformirani cerkvi z dne 28. aprila 1930³⁹ in Zakon o Nemški evangeličanski cerkvi z dne 22. decembra 1930.⁴⁰ Posebno težak pogajalec je očitno bila islamska skupnost, saj je samo za leto 1936 v uradnem listu objavljenih več kot deset dopolnil k zakonu o islamski skupnosti.

Vsi zakoni so verskim skupnostim omogočali svobodo delovanja na celotnem območju države. Upoštevali so njihovo notranjo strukturo, vključno s svobodnimi volitvami njihovih predstojnikov. Edini pogoj je bil, da so verski poglavarji jugoslovanski državljani in da govorijo jezik svojih vernikov. Nihče jih ni smel siliti k javni službi, ki bi bila v nasprotju z njihovim verskim poslanstvom.⁴¹

Od drugih verskih skupnosti se je v Sloveniji od 16. stoletja v Prekmurju ohranila Evangeličanska cerkev. Do leta 1919 je bila podrejena madžarskemu superintendentu, nato pa evangeličanskemu škofu v Zagrebu. V Prekmurju je imela 16 skupnosti, leta 1850 sta bili ustanovljeni še skupnosti v Ljubljani in Mariboru, ki sta bili podrejeni superintendentu na Dunaju. Pravoslavni kristjani so se v večjem številu naselili v Sloveniji šele po prvi svetovni vojni. Šlo je večinoma za družine vojaških oseb, ki so bile prestavljene v Slovenijo. Do druge svetovne vojne so pravoslavni kristjani imeli župnije v Ljubljani, Mariboru in Celju, ki so bile podrejene pravoslavnemu škofu v Zagrebu. Med drugo svetovno vojno so Nemci porušili pravoslavni cerkvi v Mariboru in Celju. V Beli krajini sta bili dve grko-katoliški župniji, in sicer v Metliki in Dragi. Judje so imeli manjše skupnosti v Prekmurju. Do leta 1929 so bili podrejeni skupnosti v Gradcu in nato v Murski Soboti. Muslimani so bili v Sloveniji priznani že leta 1912. Majhne skupnosti so bile podrejene vodstvu v Sarajevu.⁴²

Vsa odprta vprašanja med Katoliško cerkvijo in državo naj bi rešil konkordat med Svetim sedežem in Jugoslavijo. Tako, kot je bil napisan, je bil sad trdih pogajanj, vendar tudi spoznanja, da je k za obe strani sprejemljivi rešitvi mogoče priti le s kompromisom. Pogajanja so se začela leta 1922. V prvi fazi so se pogajalci posvetovali tudi s škofi, v Sloveniji predvsem z ljubljanskim škofom Jegličem. Toda kmalu se je jugoslovanska stran brez sodelovanja in brez vednosti katoliških škofov začela pogajati s Svetim sedežem.⁴³ Obe strani sta konkordat slovesno podpisali 25. julija 1935. Po trdih in deloma mučnih razpravah ga je 23. julija 1937 ratificiral jugoslovanski parlament. Zaradi grožnje vodstva Srbske pravoslavne cerkve, da bo izobčila vse, ki so v parlamentu glasovali za ratifikacijo konkordata, in vse, ki bodo zanj glasovali v senatu, ministrski predsednik Milan Stojadinović naslednji dan v senatu ni upal predložiti konkordata v glasovanje. Na predvečer predvidenega glasovanja v senatu pa je umrl tudi srbski patriarh Varnava, ki je bil eden največjih nasprotnikov konkordata. Zaradi tega odločnega nasprotovanja Srbske pravoslavne cerkve se je nato jugoslovanska vlada decembra 1937 tudi uradno odpovedala konkordatu s Svetim sedežem.⁴⁴

38 Službene novine Kraljevine Jugoslavije, št. 29–X, 7. februar 1930, 105–107, dok. 40; 108–109, dok. 51.

39 Službene novine Kraljevine Jugoslavije, št. 95–XXXVII, 28. april 1930, 738–742, dok. 204; št. 52–XV, 5. marec 1936, 166–169, dok. 109.

40 Službene novine Kraljevine Jugoslavije, št. 293–CI, 22. december 1930, str. 2285–2293, dok. 625.

41 Borut Košir, Cerkev in njen odnos do političnih ureditev, v: Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju, 261–262.

42 Franc Perko, Verstva v Jugoslaviji, Celje 1978.

43 France M. Dolinar, Jeglič in cerkvenopolitična vprašanja, 306–317.

44 Ivan Mužić, Katolička Crkva u kraljevini Jugoslaviji, 185–195.

1.4 Notranjecerkveni položaj v Sloveniji pred drugo svetovno vojno

Na notranjecerkvenem področju je bilo življenje v Sloveniji pred drugo svetovno vojno zelo živahno in razgibano. V prvi polovici 20. stol. je v Cerkvi na Slovenskem delovala vrsta izrednih osebnosti, med njimi tudi več škofov. Na prvem mestu moramo omeniti Jakoba Missia (1884–98 – ljubljanski škof, 1989–1902 – goriški nadškof in kardinal). S svojim škofovskim geslom Vse prenoviti v Kristusu (*Restaurare omnia in Cristo*) je dal katolištvu na Slovenskem nov polet na vseh področjih duhovnega, cerkvenega, kulturnega in političnega življenja slovenskih katoličanov.⁴⁵ Njegov duhovni program je goriški teološki profesor (1880–1896) in nato krški škof (1897–1920) Anton Mahnič še zaostрил in mu dodal tudi politično razsežnost.⁴⁶ Njegovo zahtevo po ločitvi duhov so nato prevzeli slovenski katoliški shodi in je tako v delovanju slovenskih katoličanov pred drugo svetovno vojno postala konstanta.⁴⁷

Program notranje cerkvene preнове je v ljubljanski škofiji nadaljeval škof Anton Bonaventura Jeglič. Jeglič je bil prvenstveno duhovnik in škof in šele na drugem mestu politik in človek javnega življenja. Bil je izredno ploden pisec duhovnih in katehetskih del. Zaradi svojega delovnega elana je postal naravnost legenda slovenskega katolicizma. Svoj pastoralni program je objavil v sklepih škofijskih sinod leta 1903, 1909 in 1929 ter v pastoralni inštrukciji iz leta 1915. Posebno pozornost je namenjal mladini, pospeševal je Marijine kongregacije in čaščenje svetega Rešnjega telesa. Leta 1905 je v Šentvidu nad Ljubljano ustanovil prvo popolno slovensko gimnazijo.⁴⁸ Njegov naslednik Gregorij Rožman (1930–1945/59) je bil izrazit praktik in pastoralist, izjemen pridigar, človek s prefinjenim občutkom za ravnotežje med pravnimi normami in intenzivnostjo verskega življenja. Tudi on je prihodnost slovenskega naroda videl v mladini in se je zato zelo angažiral pri mladinskem gibanju (*Orel, Katoliška akcija*). Svoj pastoralni program je leta 1940 razgrnil v škofijski sinodi in Pastoralnih inštrukcijah.⁴⁹

Mariborski škof Mihael Napotnik (1889–1922) je bil predstavnik tradicionalnega avstrijskega katolicizma. V nacionalnih bojih med obema vojnama je bil previden in zadržan. Vse do smrti je ostal zvest svojemu metropolitu v Salzburgu. Bil je odlično teološko in pravno podkovan. Veliko pozornost je namenjal dobri izobrazbi svojih duhovnikov. Odnose v škofiji je urejal na škofijskih sinodah 1896, 1900, 1903, 1906 in 1911.⁵⁰ Njegov naslednik Andrej Karlin (1923–33) je bil predvsem pastoralist in praktik. Pospeševal je ljudske misijone, čaščenje Najsvetejšega zakramenta in katoliška združenja.⁵¹ Ivan Jožef Tomažič (1933–49) se je zavzel za razširjenje Katoliške akcije v svoji škofiji in soglasno z ljubljanskim škofom Rožmanom odločno odklanjal komunizem. Svojim duhovnikom je svetoval, naj se prvenstveno posvečajo pastoralni dejavnosti in se vzdržijo političnih aktivnosti.⁵²

Za cerkveno življenje med obema vojnama so poleg številnih bratovščin, kongregacij, Marijinih družb, Tretjega reda sv. Frančiška Asiškega, številnih slovesnih procesij

45 Missiev simpozij v Rimu (*Simpoziji v Rimu*, 5), Celje 1988.

46 Mahničev simpozij v Rimu (*Simpoziji v Rimu*, 7), Celje 1990.

47 Pregledno o slovenskih katoliških shodih v letih 1892, 1900, 1906, 1913, 1923 in o katoliškem gibanju med Slovenci v: Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana 1928.

48 Jegličev simpozij v Rimu (*Simpoziji v Rimu*, 8), Celje 1993.

49 Rožmanov simpozij v Rimu (*Simpoziji v Rimu*, 18), Celje 2000.

50 Napotnikov simpozij v Rimu (*Simpoziji v Rimu*, 10), Celje 1993.

51 Karlinov simpozij v Rimu (*Simpoziji v Rimu*, 13), Celje 1996.

52 Škof Ivan Jožef Tomažič (1876–1949), ob 120-letnici rojstva, Maribor 1996; Anton Ožinger, Ivan Jožef Tomažič, *lavantinski škof v Mariboru (1933–1949)*, v: *Znamenje* 1977, št. 1–2, 1–8.

in romanj značilne velike cerkvene manifestacije. V Ljubljani predvsem dobro obiskani kongresi: 1930 – mednarodni misijonski kongres akademikov, 1935 – evharistični kongres za Jugoslavijo, 1939 – mednarodni kongres Kristusa Kralja. Vsi kongresi so bili sicer mogočne, vendar večinoma le zunanje manifestacije katolištva v deželi.⁵³ Vpadljivo je, da katoliški tisk pred drugo svetovno vojno, z redkimi izjemami, ni spremljal dogajanja v sosednji Avstriji.

Na socialnem področju je intenzivno socialno dejavnost katoliške Cerkve sprožil Janez Evangelist Krek (1865–1917). Zavzel se je za revne kmete (Raiffeisnove posojilnice) in delavce, predvsem za rokodelce in rokodelske pomočnike.⁵⁴ Vsa cerkveno čuteča družba je bila stanovsko urejena. Mnogi duhovniki so bili preveč zaposleni s kulturnimi (priprava gledaliških predstav, vodenje cerkvenih zborov), socialnimi (vodenje posojilnic) in gospodarskimi dejavnostmi (uprava cerkvenega premoženja), zmanjkovalo pa jim je časa za njihovo primarno versko in duhovno poslanstvo. Na površno oznanjevanje božje besede in plitvo versko prakso je svoje duhovnike opozoril škof Rožman v znanem pastirskem pismu z dne 24. oktobra 1941.⁵⁵

Druga značilnost slovenskega katolicizma pred drugo svetovno vojno je bila njena odločna protikomunistična usmerjenost. V duhu papeške okrožnice *Divini Redemptoris* papeža Pija XI. iz leta 1937 jo je v ljubljanski škofiji leta 1940 uzakonila škofijska sinoda in izzvala skorajda borbena razpoloženje v različnih mladinskih in študentskih organizacijah (mladci, stražarji). V 30. letih 20. stoletja je v katoliškem taboru prišlo do notranjih napetosti, ki so ohromile prepričevalno moč njihovega poslanstva in dejavnosti. Tako je katoliška stran pričakala preizkušnje druge svetovne vojne popolnoma nepripravljena in notranje razdvojena.

2.0 Med drugo svetovno vojno

Hudo preizkušana je bila Katoliška cerkev tudi med drugo svetovno vojno. Dravsko banovino so si v razpadli Kraljevini Jugoslaviji razdelili nemški, italijanski in madžarski okupator. Pred začetkom druge svetovne vojne je bila Dravska banovina cerkveno-upravno razdeljena na dve škofiji: ljubljansko je od leta 1930 vodil dr. Gregorij Rožman,⁵⁶ lavantinsko (mariborsko) pa od leta 1933 dr. Ivan Jožef Tomažič.⁵⁷ Po podatkih šematizma iz leta 1939 je imela ljubljanska škofija 273 župnij, v administraturi pa župnijo sv. Ožbalta na Jezerskem in Št. Andreja na Ravnem iz krške (celovške) škofije ter ekspozituro Davča iz goriške nadškofije. V škofijo je bilo inkardiniranih 551 škofijskih in 175 redovnih duhovnikov. Od škofijskih duhovnikov jih 90 ni bilo zaposlenih v dušnem pastirstvu, šest pa jih je delovalo zunaj škofije. Po cerkveni statistiki je v škofiji živelo 543.306 vernikov.⁵⁸ Lavantinska (mariborska) škofija je imela po podatkih istega šematizma 221 lastnih župnij, v upravi pa tri župnije iz sekovske škofije,

53 France M. Dolinar, *La formazione spirituale dei cattolici sloveni negli anni tra il 1890 e il 1941*, v: Chiesa di frontiera, Gorizia 1999, 163–177.

54 Krekov simpozij v Rimu (Simpoziji v Rimu, 9), Celje 1993.

55 France M. Dolinar, *Slovenska škofa in okupacija*, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 41 (2001) 201–209.

56 Rojen 9. marca 1883 v Šmihelu na Koroškem, duhovnik 1907, doktorat iz teologije na Dunaju 1912, 1913 profesor kanonskega prava na celovškem bogoslovju, 1919 profesor kanonskega prava na Teološki fakulteti v Ljubljani, 1929 ljubljanski pomožni in 1930 ljubljanski rezidencialni škof, od 1945 bival v tujini, umrl 16. 11. 1959 v Clevelandu, ZDA.

57 Rojen 1. 8. 1876 v sv. Miklavžu pri Ormožu, duhovnik 5. 12. 1898, mariborski pomožni 1928 in 1933 rezidencialni lavantinsko-mariborski škof, umrl 26. 2. 1949 v Mariboru.

58 Opći šematizam katoličke Crkve u Jugoslaviji, Sarajevo 1939, 314–315.

dekaniji Dravograd (štiri župnije) in Mežiška dolina (devet župnij) iz krške (celovške) škofije ter dekaniji Dolnja Lendava (sedem župnij in dve ekspoziaturi) in Murska Sobota (12 župnij) iz somboteljske škofije, skupaj torej 256 župnij in dve ekspoziaturi. V škofijo je bilo inkardiniranih 474 škofijskih in 109 redovnih duhovnikov, od škofijskih jih 60 ni bilo zaposlenih v dušnem pastirstvu, 16 pa jih je delovalo zunaj škofije. Po cerkveni statistiki je imela lavantinska škofija 638.786 vernikov.⁵⁹ Oba škofa si pred grozečo vojno, ki se je od Hitlerjevega napada na Poljsko 1. septembra 1939 hitro širila po Evropi, nista zatiskala oči, vendar sta se zlu prihajajoče vojne zoperstavila zgolj s pozivi k intenzivnejši molitvi za mir, nista pa razmišljala o konkretnem ravnanju v primeru, če bo do vojne vendarle prišlo. Zato ju je začetek vojne našel nepripravljena.⁶⁰

2.1 Razmere na nemškem okupacijskem področju

Nemci so 6. aprila bombardirali radijsko postajo v Domžalah, 8. aprila 1941 vkorakali v Maribor in do 11. aprila zasedli celotno Štajersko, Gorenjsko in Zasavje na levem bregu Save. Madžari so hkrati zasedli Prekmurje in ga decembra 1941 priključili Madžarski. Italijanske čete so v Ljubljano vkorakale na veliki petek 11. aprila 1941, v nekaj dneh zasedle celotno Dolenjsko, oblikovale t. i. Ljubljansko pokrajino in jo 5. maja priključile Italiji.

Nemški okupator je bil slovenstvu in katolištvu odkrito sovražno razpoložen. V želji, da bi čimprej germaniziral okupirana ozemlja v Sloveniji, se je najprej znesel nad tistimi sloji, ki so narodu pomagali ohraniti njegovo narodno in kulturno identiteto. Med njimi so bili na prvem mestu ravno slovenski duhovniki. Brutalnost nemškega okupatorja do vsega, kar je bilo katoliško in še zlasti do duhovnikov, je oba slovenska škofa presenetila. Na njune proteste se predstavniki nemških okupacijskih oblasti niso ozirali. Stanje v mariborski škofiji v času nemške okupacije je podrobno opisal Miloš Rybař v svoji razpravi *Nacistični ukrepi zoper duhovščino lavantinske škofije 1941–1945*.⁶¹ Razmere na celotnem od Nemcev okupiranem slovenskem prostoru nekdanje Kraljevine Jugoslavije je že 18. maja 1941 popisal dr. Marko Natlačen v spomenici z naslovom *Tragedija slovenskega naroda*, ki jo je 9. junija 1941 predal papežu Piju XII. v Rimu. Spomenico je v Ameriki leta 1942 objavil p. Kazimir Zakrajšek.⁶² Nepodpisani avtor pripomb k spomenici, po vsej verjetnosti p. Kazimir Zakrajšek sam, meni, da bi lahko bil pravi avtor spomenice prof. dr. Lambert Ehrlich. Avtor namreč sporoča, da je spomenico prevedel iz nemščine v slovenščino, da jo je poslal dr. Mihi Kreku v London ter da je z njo seznanil State Department v Washingtonu, uredništvo tednika *Amerika*, ki je poleg *World-Telegrama* na podlagi te spomenice večkrat poročala o razmerah v Sloveniji.⁶³ Spomenica prinaša nekaj pretresljivih podrobnosti okupatorjevega nasilja nad ljudmi, ki jih je določil za izselitev. Rokopis je nastal proti koncu maja 1941, zato podatki o ravnanju Nemcev na zasedenem ozemlju še niso popolni, navaja pa nekaj v dotedaj objavljeni literaturi neznanih podrobnosti okupatorjevega nasilja nad ljudmi, ki jih je določil za izselitev.

59 Prav tam, 354–355.

60 France M. Dolinar, Slovenska škofa in okupacija, v: Prisp evki za novejšo zgodovino, 41 (2002) 201–210.

61 Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije 1228–1978, Maribor 1978, 44–102.

62 Kazimir Zakrajšek, Ko smo šli skozi morje bridkosti, Washington 1942, 185–203. Dr. Borisu Mlakarju se zahvaljujem za podatek o objavi spomenice.

63 Nadškofijski arhiv Ljubljana, Zapuščine duhovnikov, fasc. 110 b (Ehrlich).

Župnije, ki jih je **lavantinski škof** po prvi svetovni vojni dobil v upravo od celovškega, graškega in somboteljskega škofa, so v vojnem času ponovno prevzeli škofje matičnih škofij.⁶⁴ Kljub lojalnostni izjavi škofa Tomažiča Hitlerju 16. aprila 1941, so Nemci od prvega dne okupacije začeli sistematično zapirati in izganjati slovenske duhovnike. Škof Tomažič je pisni protest proti nemškemu ravnanju 19. aprila 1941 osebno odnesel šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Siegfriedu Uiberreiterju in ga prosil, naj zaprte duhovnike lavantinske škofije čimprej izpustijo, da bodo mogli nemoteno opravljati svoje dušnopastirsko delo. Uiberreiter je bil do škofa aroganten in žaljiv. Na škofovo prošnjo se ni oziral. Brez učinka so bile tudi škofove vloge z dne 26. in 30. aprila ter 26. maja 1941, kakor tudi ponovni obisk pri Uiberreiterju v isti zadevi 30. aprila in 31. maja, ter obiski pri policijskem pooblaščenca dr. Pfrimerju in zveznem vodji Heimabunda Franzu Steindlu. Da bi mogli ostati med svojimi ljudmi, je škof Tomažič duhovnikom celo priporočil, naj se vpišejo v Heimatbund in 10. junija 1941 tudi sam vložil prijavo za sprejem vanj. Vendar Nemci škofovih poskusov za zaščito slovenskih duhovnikov niso jemali resno, na škofovo vlogo pa so negativno odgovorili šele 27. februarja 1942.⁶⁵ Večina lavantinskih duhovnikov je bila izgnana na Hrvaško (209), enajst v Bosno, enajst v Srbijo, 39 škofijskih in redovnih duhovnikov pa je med vojno umrlo nasilne smrti.⁶⁶ Po posredovanju ljubljanskega škofa Rožmana se je do kapitulacije Italije v t. i. Ljubljansko pokrajino lahko naselilo 95 duhovnikov lavantinske škofije.⁶⁷

Ker je večina župnij v lavantinski škofiji ostala brez duhovnika, se je škof Tomažič po dolgem oklevanju za pomoč obrnil na graškega škofa, ki mu je v pomoč najprej poslal dvanajst duhovnikov. Do leta 1943 se je njihovo število sicer povečalo na 64, vendar ni moglo zadostiti duhovnim potrebam vernikov lavantinske škofije. Razen tega duhovniki dušnopastirskih opravil niso smeli opravljati v slovenščini, nemški okupator pa je skrbno pazil, da ne bi prihajalo do kršitev njegovih zahtev.

Vendar se Nemci niso zadovoljili samo z izgonom slovenskih duhovnikov, ampak so si prisvojili tudi posest škofije, razpuščenih samostanov in posameznih župnij. V Mariboru so Nemci takoj po prihodu zasegli hišo stolnega kapitlja, škofijsko bogoslovno in malo semenišče, stavbo visoke bogoslovne šole in škofijsko posestvo Betnava pri Mariboru. Prav tako so na celotnem ozemlju škofije zaplenili vse samostane in redovne hiše z vsem premoženjem vred.⁶⁸ Oskrunjenih je bilo tudi več cerkva, pravoslavni cerkvi v Mariboru in Celju pa so porušili. Nemški in madžarski okupator sta dala škofu jasno vedeti, da ni njun sogovornik.

Bistveno drugačni so bili na začetku okupacije **problemi ljubljanskega škofa**. Za razliko od lavantinske škofije, ki je v svojem jedru tudi med okupacijo ostala teritorialno enotna, čeprav jo je pestilo hudo pomanjkanje duhovnikov, je bila ljubljanska škofija prepolovljena. Večji del škofije je prišel pod Nemce, ki so na Gorenjskem in v Zasavju izvajali do Cerkev in duhovnikov enako politiko, kot na južnem Štajerskem. Na nemškem zasedbenem področju na Gorenjskem in v Zasavju je po poročilu, ki ga je

64 France M. Dolinar, *Cerkvenoupravna podoba Slovenije, v: Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*, 11–13.

65 Miloš Rýbař, *Škof Tomažič med drugo svetovno vojno, v: Škof Ivan Jožef Tomažič (1876–1949)*, Maribor 1996, 63; isti, *Nacistični ukrepi*, 69.

66 Rýbař, *Nacistični ukrepi*, 58.

67 Šematizem ljubljanske škofije za leto 1944, *Ljubljana 1944*, 113–115. Zanimivo je, da te številke pregledi izgnanih duhovnikov lavantinske škofije navadno ne navajajo.

68 Nemci so pregnali naslednje redovne skupnosti in zasegli njihovo posest: franciškane (Maribor, Sv. Trojica v Slovenskih goricah, Brežice, Nazarje), kapucine (Celje, Maribor, Ptuj), minorite (Ptuj), jezuite (Maribor), lazariste (Celje), salezijance (Celje), šolske sestre (Maribor, Celje, Slovenska Bistrica, Kamnica).

škof Rožman napisal poleti 1941, ostalo 142 župnij in 275 duhovnikov. Od teh je bilo 152 zaprtih v zaporih ženske kaznilnice v Begunjah, Šentvidu nad Ljubljano, Krškem, Mengšu, Komendi, Celju in Rajhenburgu. Iz zasedenega ozemlja je bilo takoj pregnanih 66 duhovnikov, preostalim pa so prepovedali sleherni pastoralno dejavnost. Nato pa se je začelo število izgnancev nenehno povečevati. Duhovnik Anton Jemec je že na začetku vojne v zaporu v Mengšu umrl. Na celotnem od Nemcev okupiranem ozemlju je do konca leta 1941 ostalo le še 24 duhovnikov, pa še od teh je bilo deset upokojenih. Podobno kot iz Štajerske so Nemci tudi iz Gorenjske in Zasavja izgnali vse redovnike in redovnice ter zasegli njihovo posest.⁶⁹ Zasegli pa so tudi celotno premoženje ljubljanske škofije v Gornjem Gradu, Goričanah, celoten verski sklad in Škofove zavode v Šentvidu nad Ljubljano.⁷⁰ Ker je ljubljanski škof bival na italijanskem zasedbenem ozemlju, mu je bil onemogočen sleherni stik z delom škofije, ki je prišel pod Nemce, prav tako pa tudi sleherni stik z nemškim okupatorjem, ki bi mu edini lahko omogočil direktno povezavo s celovškim škofom, da bi ga Rožman, podobno kot Tomažič graškega, prosil za duhovnike, ki bi delovali na Gorenjskem. Svojo prošnjo celovškemu škofu je Rožman lahko posredoval šele veliko kasneje preko Državnega tajništva v Vatikanu.

2.2 *Razmere na italijanskem okupacijskem področju*

Popolnoma drugačne so bile razmere na italijanskem zasedbenem ozemlju ljubljanske škofije. V t. i. Ljubljanski pokrajini, ki so jo Italijani 3. maja 1941 protipravno priključili italijanskemu kraljestvu, je ostalo 134 župnij ljubljanske škofije ter 204 škofijski duhovniki. Vsi duhovniki in redovniki so z redkimi izjemami smeli ostati na svojih službenih mestih, bili pa so, tako kot škof Rožman, pod budnim nadzorom italijanske tajne policije, ne glede na na videz prijateljske odnose škofa z italijanskim visokim komisarjem Emilijem Graziolijem. Velika Rožmanova skrb neposredno po dvojni zasedbi njegove škofije je bila, omogočiti čim večjemu številu duhovnikov z nemškega zasedbenega ozemlja naselitev na ozemlju Ljubljanske pokrajine. Italijani so se namreč v tem času predstavljali kot Cerkvi naklonjeni katoličani. Obljubljali so, da bodo spoštovali kulturno avtonomijo Slovencev in duhovnikom na zasedenem ozemlju omogočili nemoteno dušnopastirsko delovanje. Večina duhovnikov, ki je prebežala v Ljubljansko pokrajino, je bila brez ustreznih dokumentov, škofija pa se je znašla v perečem gospodarskem položaju. Skoraj celotna posest ljubljanske škofije je ostala na nemškem zasedbenem ozemlju in so jo Nemci zasegli že prve dni vojne. Tako je škofija ostala brez dohodkov za vzdrževanje škofijske gimnazije, ki se je morala takoj po nemški zasedbi v nekaj urah iz Šentvida preseliti v mesto; ostala je brez sredstev za vzdrževanje bogoslovja in brez sredstev za pomoč beguncem. Med vojno je namreč na ozemlju Ljubljanske pokrajine za 124 župnij bivalo 905 duhovnikov. Ta presežek duhovnikov je za škofa in za duhovnike predstavljal hud problem namestitve in oskrbe. To je bilo mogoče zagotoviti le s primerno zaposlitvijo. Ustrezna dovoljenja za bivanje, namestitve in oskrbo pa je lahko dala le italijanska okupacijska oblast. Škof Rožman se

⁶⁹ Redovne hiše so morali zapustiti frančiškani iz Kamnika, Brezij in Rocnega; kapucini iz Škofje Loke in Krškega; lazaristi iz Grobelj in Radeč; uršulinke iz Škofje Loke in Mekinj, notredamke z Bleda, iz Žirov in z Jesenic; zagrebške usmiljenke iz Škofovih zavodov v Šentvidu in iz Kamnika; ter pariške usmiljenke iz Loke pri Zidanem mostu in Begunj.

⁷⁰ Tamara Grieser Pečar, France M. Dolinar, Rožmanov proces, Ljubljana 1996 (dalje: Rožmanov proces) 209–210.

je tako že takoj prve dni okupacije znašel v kočljivem položaju. Vsi stiki z inozemstvom, vključno z Vatikanom, so bili pretrgani, Italijani pa v prvih dneh zasedbe na Rožmanove pisne vloge preprosto niso odgovarjali. To je primoralo škofa Rožmana, da je po nasvetu svojih svetovalcev 20. aprila 1941 obiskal fašističnega visokega komisarja Emilija Graziolija in da je 3. maja 1941 pozdravil kraljevi ukaz o priključitvi Ljubljanske pokrajine Italiji.⁷¹

Od prvega trenutka okupacije pa je bil škof Rožman neke vrste "advokat" vseh, ki so se zaradi vojne znašli v stiski. Osebnostno pri visokem komisarju v Ljubljani, preko Državnega tajništva v Vatikanu pa tudi pri najvišjih fašističnih oblasteh v Rimu je škof Rožman posredoval za preganjane duhovnike in bogoslovce, za zapornike in obsojence, za internirance in izgnance ter za Jude, ki so bili izgnani iz Hrvaške. Žal ni imel vedno srečne roke, vendar svojega posredovanja ni odrekel nikomur. To so Italijani kmalu ugotovili in temu primerno tudi "reševali" njegove prošnje. Še manj posluha so za njegovo posredovanje imeli Nemci, ki so po kapitulaciji Italije zasedli Ljubljano. Za ljudi v stiski je škof Rožman zbiral tudi pomoč in se zanjo uspešno obrnil celo na ameriške škofo.

2.3 Protikomunistična naravnost Cerkve v Sloveniji

V začetku vojne škof Rožman seveda še ni poznal podrobnosti načrta oboroženega upora proti okupatorju, ki je bil po zamislih komunistične partije neločljivo povezan z revolucionarnim prevzemom oblasti po vojni. Zavedal pa se je komunistične nevarnosti, ki so jo še stopnjevala poročila o nasilju iz sovjetske Rusije in Poljske. Protikomunistično stališče je bilo jasno opredeljeno v uradnih cerkvenih dokumentih pred drugo svetovno vojno, za ljubljansko škofijo še posebej v Zakoniku⁷² in Pastoralnih inštrukcijah iz leta 1940.⁷³ Vendar nasprotovanje oboroženemu uporu proti okupatorju, v tem sta si bila oba slovenska škofa edina, v začetku ni bilo utemeljeno prvenstveno v nasprotovanju komunizmu. Škofa Tomažič in še posebno Rožman sta svoji stališči utemeljevala z izkušnjami drugih okupiranih evropskih narodov. Sleherni upor proti dobro organizirani in močno oboroženi armadi, ki je dotlej ni bila v stanju ustaviti nobena redna vojska v Evropi, je vedno povzročil le hude represalije nad civilnim prebivalstvom in s tem nepotrebno prelivanje krvi že itak hudo preskušane ljudstva. Vdanostna izjava predstavnikom italijanskih okupacijskih oblasti na začetku druge svetovne vojne⁷⁴ je bila za škofa Rožmana, podobno kot za škofa Tomažiča njegova prošnja za sprejem v Heimatbund, le del taktičnega manevra, s katerim si je obetal ureditev položaja duhovnikov beguncev in izpustitev tistih, ki so jih Italijani ob svojem prihodu na slovensko ozemlje zaprli. Naivno pa je tudi upal, da bo preko Italijanov dosegel določene koncesije pri njihovih zaveznikih na nemškem zasedbenem ozemlju obeh škofij.

Organiziranje oboroženega upora in delež Komunistične partije v njem, pojavi nasilja nad ljudmi, ki so bili kritični do Komunistične partije in njenih revolucionarnih ciljev, ali so jim celo odkrito nasprotovali, so spremenili položaj tudi v Ljubljanski

71 LŠL, 4–6/1941, 31. julij, 35; Rožmanov proces, 212–218.

72 Zakonik ljubljanske škofije. Izdal in razglasil dr. Gregorij Rožman, škof ljubljanski na škofijski sinodi 1. 1940, Ljubljana 1940, 235 str.

73 Pastoralne inštrukcije za ljubljansko škofijo. Izdal dr. Gregorij Rožman, škof ljubljanski po sklepih škofijske sinode 1940, Ljubljana 1940, 288 str.

74 Rožmanov proces, 215–218.

pokrajini. Na to je škof Rožman opozoril v pastirskem pismu duhovnikom 24. oktobra 1941, ko je med drugim zapisal: "V obstoječih razmerah moramo na vernike z vsemi močmi vplivati, da se držijo reda in discipline, da ne store ničesar, kar bi oblastnike prisililo, da nastopajo strožje in ostreje, kar bi oteževalo življenje, ki je že itak težko dovolj. Podvigi raznih osvobodilnih gibanj nerazsodnih ljudi v sedanjih razmerah narodu ne koristijo nič, pač pa mu hudo škodujejo. Kdor res ljubi svoj narod, ne bo storil ničesar, kar dejansko narodu škoduje."⁷⁵ Škof je sleherno radikalno rešitev razmer v času okupacije odločno odklanjal, zanimivo pa je, da vsaj v prvih mesecih okupacije Osvobodilni fronti očitno ni nasprotoval. Vendar so se njihove poti v času vojne vedno bolj razhajale in škof Rožman je, za razliko od mariborskega škofa Tomažiča, ki so ga Nemci prisilili k molku, svoja stališča do oboroženega upora, do Komunistične partije in do nasilja nad civilnim prebivalstvom vedno jasneje izražal tako v pisani kot govorjeni besedi. Leta 1941 predvsem z že omenjenim pastirskim pismom duhovnikom z dne 24. oktobra 1941⁷⁶ in z adventno pridigo dne 21. decembra 1941, v kateri je obsodil sleherno nasilje, ne glede na to, kdo ga je storil.⁷⁷

Z duhovniki in verniki na ozemlju, ki so ga zasedli Nemci, škof Rožman praktično ni imel nobenih stikov. Na Gorenjskem so pomanjkanje duhovnikov blažili nekateri duhovniki iz celovške škofije, za Zasavje pa je škof Rožman že leta 1941 za pooblaščenega generalnega vikarja imenoval duhovnika Janeza Krischa (1893–1966). Krisch se je namreč skupaj s svojimi verniki iz župnije Stari Log pri Kočevju decembra 1941 preselil v Čatež ob Savi. Iz dosedaj znanih dokumentov škof Rožman med vojno z njim ni imel nobenih uradnih stikov.

V Ljubljanski pokrajini pa škofu in duhovnikom glavnih problemov ni povzročala samo okupacijska oblast, ampak tudi oblikovanje in način oboroženega odpora proti okupatorju, nad katerim je prevzela monopol Komunistična partija ter ga izrabila za izvedbo revolucionarnega prevzema oblasti. Likvidacije duhovnikov in katoliških laikov s strani VOS-a pod lažnimi obtožbami narodnega izdajstva, so prisilile vaščane k oblikovanju vaških straž. To so spretno izkoristili Italijani, jim ponudili orožje in jih preoblikovali v Prostovoljno protikomunistično milico (MVAC). Po drugi strani pa so sleherni napad na okupacijsko vojsko s streljanjem talcev krvavo maščevali tako Italijani kot Nemci.

Zaradi nevzdržnih razmer v pokrajini in zaradi italijanskih represalij je škof Rožman 26. septembra 1942 izročil visokemu komisarju Grazioliju spomenico, v kateri je kritiziral italijanske okupacijske oblasti, ker na zasedenem ozemlju niso uspele zagotoviti reda in ne uresničiti svojih obljub o kulturni avtonomiji Slovencev v Ljubljanski pokrajini.

Po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 in nemški zasedbi Ljubljanske pokrajine se razmere za Slovence niso bistveno spremenile. Zaradi partizanskih akcij so bili oteženi in deloma pretrgani stiki škofa tudi z Dolenjsko in Belo Krajino. Zato je škof Rožman leta 1943 imenoval novomeškega prošta Karla Čerina (1877–1949) za pooblaščenega generalnega vikarja za Dolenjsko, leta 1944 pa še Andreja Ilca (1896–1981), dekana v Podzemlju, za pooblaščenega generalnega vikarja za Belo Krajino. Negotove razmere so po zamenjavi okupatorja leta 1943 vzpodbudile politično elito protikomunistične koalicije v Ljubljani k ustanovitvi slovenskega domobranstva. Nemci so ponujeno priložnost protikomunističnih borcev spretno izrabili in domobrance podredili poveljstvu višjega policijskega vodje in SS generala Erwina Rösenerja. Škof Rožman pri usta-

75 AMNZ, Rožman 3448, 24. 10. 1941; Rožmanov proces, Ljubljana 1996, 86, 224–227.

76 AMNZ, fond 80/6, Proces Rožman, 3340–3450.

77 AMNZ, fond 80/6m, Proces Rožman, 3451.

novitvi domobrancev ni sodeloval, kot protikomunističnim borcem pa jim je bil blizu in jim je zagotovil vojaške kurate. Zato je pred slavnostno prisego na stadionu 20. aprila 1944 zanje tudi maševal, čeprav se same prisege ni udeležil. Iz istega razloga je konec januarja 1945 pred nunsko cerkvijo na Kongresnem trgu v Ljubljani sodeloval tudi pri vojaški paradi domobrancev.

Rožmanove stike z okupacijskimi oblastmi, njegovo protikomunistično usmeritev in podpiranje domobranstva je spretno izkoristilo vodstvo komunistične partije za verbalno in fizično nasilje nad duhovniki in verniki, ki so jih med drugo svetovno vojno pavšalno in brez dokazov obtoževali izdajstva in kolaboracije z okupacijskimi oblastmi. VOS je že med vojno likvidirala osem duhovnikov in tri bogoslovce goriške nadškofije, 46 duhovnikov in sedem bogoslovcev ljubljanske škofije in šest duhovnikov mariborske škofije. To je nagnalo škofa Rožmana, da je 5. maja 1945 pozno popoldne zapustil škofijo in se umaknil na Koroško.⁷⁸

3.0 Po drugi svetovni vojni

Izrazita protikomunistična usmerjenost vodilnih cerkvenih predstavnikov pred drugo svetovno vojno in njihovo angažiranje v protikomunističnem in protirevolucionarnem boju med vojno so po zmagi Titovih partizanov nad okupatorjem potisnili Cerkev na stran opozicije, s katero je želela nova revolucionarna oblast čimprej radikalno obračunati.

3.1 Cerkenoupravna podoba Katoliške cerkve po letu 1945

Nove državne meje po drugi svetovni vojni so temeljito spremenile tudi dotedanjo cerkenoupravno podobo slovenskega ozemlja. **Mariborska škofija** je dobila nazaj 21 prekmurskih župnij, tri župnije sekovske (Graz) in 13 župnij krške (Celovec) škofije, ki so z novimi državnimi mejami prišle pod Jugoslavijo. Z dekretom Svetega sedeža, ki je leta 1964 lavantinsko škofijo uradno preimenoval v mariborsko-lavantinsko, so bile te župnije tudi uradno priključene tej škofiji. Med vojno razdeljena **ljubljska škofija** (od Nemcev zasedeni večji del škofije na Gorenjskem in v Zasavju je upravljal krški škof; ljubljanskemu škofu pa je ostalo škofijsko ozemlje v t. i. Ljubljanski pokrajini, ki so jo okupirali Italijani) se je zopet združila. Ljubljanski škofiji je bila dodeljena v upravo župnija Davča iz goriške nadškofije, iz krške škofije pa župniji na Jezerskem. Vse tri župnije je leta 1961 Sveti sedež vključil v ljubljansko škofijo. Leta 1961 je bila Ljubljana povzdignjena v nadškofijo brez sufraganov in leta 1968 v sedež metropolije novoustanovljene slovenske cerkvene pokrajine, imenovane Ljubljanska, s sufraganom v Mariboru.

Bolj zapleten je bil položaj na **Primorskem**, ki je po drugi svetovni vojni prišla pod Jugoslavijo. Z novimi državnimi mejami je pod upravo Republike Slovenije prišlo 13 župnij reške škofije (škofijo so leta 1925 na narodnostno mešanem ozemlju ustanovili Italijani), 38 župnij tržaške škofije in 139 župnij goriške nadškofije. Reka je bila dodeljena jugoslovanski republiki Hrvaški. Čeprav pravni status Trsta leta 1945 mednarodnopravno še ni bil določen, so si tržaško škofijo tudi po vzpostavitvi Svobodnega

⁷⁸ Jakob Kolarič, Škof Rožman. Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časov, 3. zvezki, Celovec 1967–1977.

tržaškega ozemlja od samega začetka lastili Italijani. Isto velja za Gorico in s tem za vprašanje sedeža goriške nadškofije, ki je ostal v Italiji. Nova vlada Ljudske republike Slovenije seveda ni dovoljevala stikov duhovnikov tržaške in goriške (nad)škofije, ki so prišli pod Jugoslavijo, z njihovim ordinarijem v Italiji; vsak takšen poskus je najstrožje kaznovala. Stvari so ostale nedorečene vse do mirovne pogodbe leta 1947, ko je lahko Sveti sedež začel urejati status tistih delov goriške in tržaške škofije, ki so prišli pod Jugoslavijo, in znotraj Jugoslavije tisti del reške škofije, ki se je nahajal na ozemlju Ljudske republike Slovenije. Za slovenske dele teh ozemelj je Sveti sedež ustanovil tri samostojne apostolske administrature. Za prvega administratorja **goriške nadškofije v Sloveniji** je bil imenovan solkanski župnik dr. Franc Močnik (15. 9. 1947), ki pa so ga naročeni "prenapeteži" pretepli in na meji z Italijo fizično vrgli čez žično ograjo. Za njegovega naslednika je bil imenovan dr. Mihael Toroš (1948–1963), ki je bil hkrati administrator poreške škofije in se je šele novembra 1949 iz Poreča preselil na Kapelo pri Novi Gorici. Po njegovi smrti je bil za apostolskega administratorja imenovan solkanski župnik in dekan Andrej Simčič (1963–64).

Dr. Franc Močnik je bil hkrati imenovan tudi za apostolskega administratorja slovenskega dela **tržaško-kopsrke škofije** v Sloveniji. Po njegovi nasilni odstranitvi iz Slovenije je bil že 15. 11. 1947 za administratorja s sedežem v Pazinu imenovan dr. Dragutin Nežić. Leta 1951 je od njega administraturo prevzel ljubljanski pomožni škof Anton Vovk, za njim leta 1955 dr. Mihael Toroš in leta 1961 Albin Kjuder. Za slovenski del **reške škofije** je leta 1947 postal apostolski administrator trnovski župnik in dekan Karel Jamnik, leta 1949 krški škof dr. Josip Srebernič, leta 1951 ljubljanski pomožni škof Anton Vovk in leta 1961 tomajski župnik in dekan Albin Kjuder. Leta 1964 je Sveti sedež upravo vseh treh apostolskih administratur poveril dotedanjemu generalnemu vikarju v Beogradu, dr. Janezu Jenku, ki je bil hkrati imenovan za naslovnega akufidskega škofa. Novi apostolski administrator se je naselil v Kopru. Sveti sedež je nato 21. 2. 1964 vse tri administrature združil v enotno "Apostolsko administracijo za Slovensko Primorje". Dekret konzistorialne kongregacije je stopil v veljavo 1. januarja 1965. Leta 1977 je bila nekdanja koprška škofija razdružena s tržaško. Hkrati so ji pridružili celotno ozemlje nekdanje Apostolske administracije za Slovensko Primorje. Tako obnovljena koprška škofija je bila vključena v slovensko cerkveno pokrajino. Odslej se meje vseh treh slovenskih škofij (z izjemo župnije Razkrižje, ki je ostala v zagrebški nadškofiji) pokrivajo z državnimi mejami Republike Slovenije.⁷⁹

3.2 Položaj katoliške Cerkve po drugi svetovni vojni

Komunistična partija je kmalu po vojni iz oblasti izločila vse svoje politične nasprotnike. Vso oblast v državi je prevzela v svoje roke in po sovjetskem vzoru centralizirala vsa področja javnega življenja. Najbolj ostro je politična oblast v Sloveniji nastopala proti Cerkvi, ki je vse do razpada SFRJ veljala za največjega notranjega sovražnika države.⁸⁰ Leta 1945 je država pravnim osebam nacionalizirala posest, ki je presegala 45 ha, cerkvenim ustanovam pa posest, ki je presegala deset ha zemljišč. Hkrati so bile prepovedane vse cerkvene nabirke. Duhovniki so za poučevanje verouka

⁷⁹ Cerkev na Slovenskem 1971, Ljubljana 1971, Ljubljana 47, Maribor 157, Koper 242–243; France M. Dolinar, Slovenska cerkvena pokrajina (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 11), Ljubljana 1989, 31–39.

⁸⁰ Lovro Šturm; Ljuba Dornik Šubelj; Pavle Čelik, Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji (Viri, 21), Ljubljana 2003.

potrebovali državno dovoljenje. Zunanje cerkvene slovesnosti, npr. ob birmi ali novi maši so bile prepovedane, enako procesije in javna romanja. Mnoge kapele, znamenja in križi ob poteh so bili porušeni in cerkve onečaščene. Porušeno je bilo tudi večje število cerkva na Kočevskem. Na župnije v t. i. zaprtem območju Kočevskega Roga duhovniki niso imeli dostopa. Državna oblast je od župnikov celo zahtevala mesečne izpiske iz cerkvenih matičnih knjig.

Velik problem je, zlasti v ljubljanski škofiji, predstavljalo pomanjkanje duhovnikov. Maja 1945 je poleg škofa Rožmana zapustilo domovino tudi 305 škofijskih in redovnih duhovnikov ter bogoslovcev iz obeh škofij. Od teh so se kasneje le redki vrnili v domovino. Preostali duhovniki so smeli svoje dušnopastirsko poslanstvo opravljati le z izrecnim dovoljenjem političnih oblasti. Zanje "sporni" duhovniki pristanka niso dobili, oblast pa je tudi sicer včasih po cele mesece zavlačevala s pristankom in pri tem strogo pazila na vsako kršitev prepovedi. Vsako nedovoljeno opravljanje duhovniških dolžnosti so oblasti strogo kaznovale. Dodatne omejitve so veljale za duhovnike v razširjenem obmejnem pasu. Tako škof Vovk ni smel obiskati niti groba svojih staršev v župniji Breznica na Gorenjskem. Šestega septembra 1945 je nova oblast zaprla vse cerkvene šole. Verski pouk je sicer ostal (do leta 1953) še naprej kot učni, vendar ne več obvezni predmet v državnih šolah. Kateheti so za poučevanje verouka potrebovali posebno dovoljenje pristojnih državnih oblasti, ki pa so z reševanjem vlog zavlačevale vse do konca šolskega leta. Proticerkveni ukrepi so prizadeli tudi cerkveni tisk. Navadno je za natis cerkvenih publikacij "zmanjkalo papirja" ali pa so se "delavci v tovarni uprli tiskanju religioznih tekstov".

V upanju, da bo "Katoliški cerkvi zagotovljena popolna svoboda pri opravljanju bogoslužja v cerkvi in pri verskem pouku v šoli", je ljubljanski generalni vikar dr. Ignacij Nadrah 15. maja 1945 v škofijskem listu novi slovenski in jugoslovanski vladi objavil **lojalnostno izjavo**.⁸¹ Te izjave oblast sploh ni upoštevala. Generalnega vikarja so 14. junija 1945 zaprli, njegove dolžnosti pa je prevzel še od škofa Rožmana za vsak primer določeni pooblaščen generalni vikar, ljubljanski stolni kanonik Anton Vovk.

Naslednji korak približevanja duhovnikov ljubljanske škofije novemu režimu je bila lojalnostna izjava, ki jo je 11. julija 1945 podpisalo 14 predstavnikov posameznih skupin duhovnikov in redovnikov ljubljanske škofije, skupaj s pooblaščenim generalnim vikarjem Antonom Vovkom. V tej izjavi so podpisani duhovniki ostro obsodili medvojno sodelovanje nekaterih duhovnikov ljubljanske škofije z okupatorjem. Svojo lojalnost so izrazili z besedami: "Podpisani zastopniki svetne in redovne duhovščine ljubljanske škofije ... s pričujočo spomenico damo izraza svojemu patriotičnemu čustvovanju in naši Narodni vladi ter naši Osrednji vladi v Beogradu javno izpovemo svojo iskreno pripravljenost, da delo naših narodnih oblasti za vsakršno blaginjo naroda v svojem poklicnem delu odločno podpremo in v svojem območju s prepričanjem zvesto izpolnjujemo narodne in državljanske dolžnosti, kar nam tudi naša vera ukazuje." In nekoliko dalje: "Naši narodni vladi izjavljamo svojo iskreno vdanost, svoje spoštovanje, pokorščino in zvestobo, ki nam jo veleva naravno etična in posebej božja zapoved, a nam jo spontano prebujata in neti naša narodna zavest."⁸²

⁸¹ Nadškofijski arhiv Ljubljana, Ordinariat 1901–1956, št. 892/1945; France M. Dolinar, Sodni proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu od 21. do 30. avgusta 1946, v: Zgodovinski časopis, 50 (1966) 266–267; France M. Dolinar, Resnici na ljubo, Ljubljana 1998, 13–14.

⁸² Nadškofijski arhiv Ljubljana, Državne zadeve 1945; France M. Dolinar, Sodni proces, 267–269; Resnici na ljubo, 17–21.

177 Ker pa se je položaj Cerkve v Jugoslaviji nenehoma slabšal, so jugoslovanski škofje v skupnem pastirskem pismu (podpisala sta ga tudi mariborski škof Ivan Jožef Tomažič in ljubljanski generalni vikar Anton Vovk) 20. septembra 1945 vladi očitali odkrito proticerkveno politiko. V pastirskem pismu so škofje med drugim zapisali, da je bilo do takrat v Jugoslaviji umorjenih 243 duhovnikov, 19 bogoslovcev, trije redovni bratje in štiri redovnice. Po njihovih podatkih je 89 duhovnikov pogrešanih, 69 jih je v zaporih. Škofje so zahtevali še svobodo tiska, ponovno odprtje katoliških šol, svobodno poučevanje verouka, dovoljenje za delovanje cerkvenih združenj, neovirano delovanje dobrotelne ustanove Karitas, spoštovanje cerkvene poroke, spoštovanje človekovih pravic in vrnitev cerkvenega premoženja.⁸³ Reakcija na pastirsko pismo je bila ostra zlasti v Sloveniji. Oblasti so skušale s fizičnim (atentati na duhovnike) in psihičnim nasiljem (mučna nočna zasliševanja, o katerih nam je dragoceno pričevanje zapustil zlasti kasnejši ljubljanski škof Anton Vovk) zlomiti duhovščino. Začelo se je obdobje številnih montiranih političnih procesov proti duhovnikom, ki so bili obsojeni na drastične zaporne kazni ali celo na smrt.⁸⁴ Omilitev kazni je bilo mogoče doseči le s pristopom k Osvobodilni fronti, ki je bila v celoti podrejena komunistični partiji. Preko nje je skušala revolucionarna oblast oblikovati od Svetega sedeža neodvisno nacionalno Cerkev.

178 Vedno hujšemu pritisku je bila izpostavljena zlasti duhovščina ljubljanske škofije, ker Sveti sedež kljub odločnim zahtevam slovenskih političnih oblasti škofa Rožmana ni razrešil kot ljubljanskega škofa in na njegovo mesto imenoval oblastem bolj naklonjenega naslednika. Imenovanje generalnega vikarja Antona Vovka za ljubljanskega in dr. Maksimilijana Držečnika za mariborskega pomožnega škofa (1946) brez vnaprejšnjega posvetovanja s slovensko vlado, je to napetost še stopnjevalo. Ko se slovenskim oblastem ni posrečilo prepričati škofovskega posvečenja, so "neznanci" pri posvetitvi škofa Vovka v ljubljanski stolnici med vernike spustili solzivec. Predstavniki oblasti pa nova pomožna škofa niso priznavali kot uradna predstavnika Cerkve na Slovenskem. Zlasti škof Vovk je bil podvržen dolgotrajnim mučnim nočnim zaslišanjem in nenehnim pritiskom.⁸⁵

179 Jugoslovanska ustava z dne 21. januarja 1946 je med drugim določila tudi ločitev Cerkve od države.⁸⁶ Z njo so bili duhovniki, redovniki in redovnice izključeni iz javnih služb v šolah, bolnišnicah, domovih za ostarele, otroških vrtcih in podobno. Ustava je sicer formalno zagotavljala vsem državljanom svobodo vesti in veroizpovedi, vendar oblast ni preprečevala močne protiverske in proticerkvene propagande v dnevnem tisku, ni preganjala skrnilcev cerkva in tistih, ki so nasilno rušili znamenja in križe ter s fizičnim nasiljem ogrožali življenja duhovnikov in njihovo lastnino. Odnose med Cerkvijo in državo naj bi sicer urejala Verska komisija, ki je bila pri Slovenskem narodnoosvobodilnem svetu ustanovljena 19. februarja 1944 in je začela delovati 19. septembra istega leta, vendar je bila zgolj podaljšana roka partije. Hudim pritiskom so bili zaradi svojega verskega prepričanja vedno bolj izpostavljeni tudi verni učitelji, profesorji in uslužbenci državnih organov, čeprav je bilo uresničevanje teh navodil v veliki meri odvisni od "gorečnosti" lokalnih organov. Jugoslovanski škofje so zato s posebnim pismom 27. avgusta 1946 obvestili duhovnike o resnosti položaja Cerkve v Jugoslaviji in jih opozorili na ravnanje političnih oblasti, ki so hotele vnesti razdor med

83 Nadškofijski arhiv Ljubljana, Priloga ljubljanskega škofijskega lista za leto 1945.

84 Tamara Griesser Pečar, *Procesi proti duhovnikom in redovnikom po maju 1945*, v: *Temna stran meseca*, Ljubljana 1998, 113–125.

85 Anton Vovk, *V spomin in opomin*, Ljubljana 2003.

86 Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije, 1. februarja 1946, št. 10, 73–94; 25. člen.

vernike in duhovnike, ter med duhovnike in Svetim sedežem. Pod obtožbo ljudstvu domnevno sovražnega delovanja med okupacijo ali po njej je bilo veliko duhovnikov aretiranih in drastično kaznovanih, nekateri med njimi tudi s smrtno kaznijo. Dne 30. avgusta 1946 je bil ljubljanski škof Gregorij Rožman v odsotnosti obsojen na 18 let prisilnega dela in na izgubo državljskih pravic. S to obsodbo se je začelo obdobje odmevnih montiranih političnih procesov proti duhovnikom, na katerih obtoženi niso imeli nobene možnosti obrambe.⁸⁷ Osmega marca 1948 so iz bolnišnic in javnih ustanov odslovili vse redovnice.

3.3 Razvoj odnosov do leta 1953

Proticerkvena gonja v sredstvih javnega obveščanja se je stopnjevala v fizično nasilje proti duhovnikom. Povzročitelje ljudska milica navadno "ni našla", če pa že, so bili obsojeni le na pogojne ali simbolične kazni.⁸⁸ Najbolj znana primera fizičnega nasilja nad duhovniki, ki sta odmevala zlasti v tujini, je bila že omenjena nasilna odstranitev goriškega apostolskega administratorja dr. Franca Močnika in zažig škofa Vovka na postaji v Novem mestu (20. januarja 1952). Škofu Vovku je "podivjana množica" celo onemogočila nujno zdravniško pomoč.⁸⁹ Istega leta je bil prepovedan verouk v šolah (do tedaj kot prostovoljni predmet), Teološka fakulteta pa izključena iz Univerze (Dekret Sveta za prosveto in kulturo, št. I. 1147/1, ki ga je podpisal sekretar odbora za znanost in visoke šole Mirko Tušek, naj bi – pomenljivo – stopil v veljavo 31. junija 1952).⁹⁰ Sedmega decembra 1952 je Ljudska skupščina FLRJ odobrila prekinitev diplomatskih odnosov s Svetim sedežem.

Poskusu slovenske politične oblasti, da bi razdelila škofe in duhovnike, je bila leta 1949 namenjena tudi ustanovitev Ciril-Metodijskega društva slovenskih duhovnikov. Društvo, ki so ga ob sodelovanju OZNE in Verske komisije ustanovili režimu naklonjeni duhovniki, je postalo za dolga leta instrument izsiljevanja in pritiskov OZNE na duhovnike.⁹¹ Do srede petdesetih let se je pod pritiski OZNE vanj vključila približno polovica duhovnikov, med njimi tudi goriški administrator dr. Mihael Toroš. Članom društva je država priznavala vrsto ugodnosti (starostno in življenjsko zavarovanje, dovoljenje za verski pouk, dovoljenja za natis katekizmov, dovoljenja za cerkvene nabirke). Veliko modrost sta v tej zadevi pokazala slovenska škofa, ki nista vztrajala pri izjavi Jugoslovanske škofovske konference z dne 18. maja 1950 o neprimernosti duhovniških stanovskih združenj, ker so jima člani društva obljubili, da bodo pravila društva popravili in jih poslali v odobritev Svetemu sedežu.⁹² Prav tako nista objavila prepovedi (*non licet*) delovanja duhovniških društev, ki jo je sprejela Jugoslovanska škofovska

87 Najbolj odmevni so bili procesi: 1947 proti Stanislavu Leniču, proti frančiškankam in proti sestram iz Lichthenturna, 1948 proti lazaristom v Celju in magdalenkam v Slovenski Bistrici, 1949 proti jezuitom, 1951 t. i. Tolminski proces, 1952 proti Jakobu Šolarju in Janezu Fabianiju.

88 Milko Mikola, *Religija, Cerkev in šola v dokumentih občinskih komitejev ZKS Zgodovinskega arhiva Celje*, 2 knjigi, Celje 2003.

89 Anton Vovk, *V spomin in opomin*, 214–233.

90 France M. Dolinar, *Katoliška Cerkev v Sloveniji po drugi svetovni vojni*, v: *Temna stran meseca*, Ljubljana 1998, 226.

91 Tamara Greisser Pečar, *Duhovščina med nacizmom, fašizmom in komunizmom*, v: *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*, 296–297.

92 Znameniti "non expedit" Jugoslovanske škofovske konference je formalno zadeval tudi slovensko duhovniško društvo, čeprav ga izrecno ne imenuje.

konferenca na svojem rednem zasedanju septembra 1952. S tem sta preprečila nadaljnje zaostrovanje med cerkveno in politično oblastjo v Sloveniji. Duhovniki, ki so članstvo v duhovniškem društvu odklonili, so bili pod različnimi pretvezami žrtve velikega šikaniranja in tudi kazenskega pregona. Duhovniško društvo se je razpustilo leta 1990. Z različnimi pritiski in podtikanjem, najraje glede moralnih ali gospodarskih prestopkov, se je Službi državne varnosti za svoje sodelavce posrečilo pridobiti vrsto duhovnikov.⁹³ Svoje zaupnike pa so imeli celo v neposredni bližini obeh škofov v Ljubljani in Mariboru. Pri obnovitvenih delih v škofijskem domu in v ljubljanskem župnišču je bil odkrit razvejan sistem prisluškovalnih naprav v posameznih prostorih in celo v škofijski počitniški hišici v Bohinju. Zaradi takega pritiska političnih oblasti so duhovniki splošno uživali med verniki velik ugled. Cerkev je bila namreč edina ustanova, ki se je zoperstavljala absolutističnemu monopolu komunistične oblasti v državi. Zato so na pobudo Edvarda Kardelja na VII. razširjenem plenumu CK KPS 26. in 27. januarja 1952 spremenili taktiko. Kardelj je v svojem govoru na plenumu v odnosu do Cerkve zahteval, da je treba Katoliško cerkev v javnosti izolirati in onemogočiti. Zato bodo verouk izločili iz šole, Teološko fakulteto iz Univerze, vsa odgovorna mesta v državi morajo zasesti člani partije, treba je zamenjati profesorski zbor na Univerzi, v šolah uvesti stalno protiversko usmeritev, strogo nadzorovati učitelje, stare in mlade je treba vzgajati v protireligioznem duhu. Pri tem bodo poleg šole odločilno vlogo odigrali časopisi, radio in tisk, ker se preko njih dejansko formira javno mnenje. Zlasti je treba napihnuti vsako nepravilnost in vsak prekršek katoliških duhovnikov. Urednika *Ljudske pravice* in *Slovenskega poročevalca* morata biti najvidnejši politični osebnosti v Sloveniji.⁹⁴

3.4 Pot k sožitju (1953–1966)

Zakon o pravnem položaju verskih skupnosti 22. maja 1953 je uzakonil že izvedeno delitev šole in Cerkve. Verski pouk je bil dovoljen le še v cerkvenih prostorih, zanj pa sta morala dati pristanek oba starša. Poučevali so ga lahko vsi duhovniki, razen tistih, ki jim je bilo to izrecno prepovedano. Čeprav so se razmere med Cerkvijo in državo še naprej zaostrovale, je s tem zakonom oblast prvič po drugi svetovni vojni formalno-pravno priznala Cerkev kot svojega sogovornika. Doslej so se namreč predstavniki političnih oblasti večinoma pogajali le z oblastem naklonjenimi duhovniki, škofa pa kot "navadna državljana" vedno le klicali na zagovor. Novi zakon naj bi predstavnike Cerkve zavaroval tudi pred samovoljo lokalnih družbenopolitičnih oblasti.⁹⁵

Novo politično usmeritev državnih oblasti do Cerkve je pogojevala vrsta sprememb na notranje- in zunanjepolitičnem področju. Na zunanjepolitičnem področju je bila Jugoslavija zaradi gospodarske blokade držav informbiroja po letu 1948 izolirana. Na notranjepolitičnem področju pa so posamezne jugoslovanske republike vedno težje prenašale beograjski centralizem, ki ni spoštoval kulturnih, jezikovnih, političnih in zgodovinskih posebnosti posameznih narodov. Leta 1952 se je enotna Komunistična partija Jugoslavije preoblikovala v Zvezo komunistov Jugoslavije. S tem je bil nadaljnji razvoj odnosov političnih oblasti do Cerkve še bolj odvisen od lokalnih dejavnikov v posameznih republikah. V Sloveniji je bilo partijskemu vodstvu jasno, da politično

⁹³ Dušan S. Lajovic, *Med svobodo in rdečo zvezdo*, Ljubljana 2003.

⁹⁴ Arhiv Republike Slovenije, AS 1800, Dislocirana enota II., GO AFŽ.

⁹⁵ Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije, 27. maj 1953, št. 27, 209–210.

preganjanje klera ni rodilo zaželenih sadov. Cerkve so bile še vedno dobro obiskane, verniki pa so tako materialno kot moralno odločno podpirali svoje duhovnike. Zato se je politična oblast odločila za drugačno taktiko. Leta 1953 so bili mnogi duhovniki izpuščeni iz zaporov, teološki fakulteti pa so dodelili državno podporo za njeno vzdrževanje.⁹⁶ Že leta 1952 so Ciril-Metodijskemu društvu naklonjenemu goriškemu apostolskemu administratorju Mihaelu Torošu dali dovoljenje, da je smel ustanoviti dijaški internat v Vipavi, kjer so vzgajali kandidate za bodoče študente teološke fakultete. Dijaki so do leta 1957 obiskovali državno gimnazijo v Ajdovščini, nato pa je bila v Vipavi ustanovljena Škofijska srednja verska šola. Isto leto (1952) so administratorju Torošu dovolili izdajati verski štirinajstdnevnik *Družina* (najprej samo za Primorsko, nato pa za vso Slovenijo) in leta 1965 mladinski mesečnik *Ognjišče*. Leta 1958 je mariborski škof Maksimilijan Držečnik (1949–1978) dobil dovoljenje za natis novega prevoda Svetega pisma v slovenščino (4. zvezki, 1958–1961) in dovoljenje, da je smel opraviti za škofo redni predpisani obisk papeža v Rimu (*Visitatio ad limina*). Dve leti kasneje je dovoljenje za obisk Rima dobil tudi apostolski administrator ljubljanske škofije Anton Vovk (1946/59–1963). Odkritje rednega poročila o stanju v škofiji (od Rima predpisana *Relatio ad limina*) na mejnem prehodu je vodilo k mučnim nočnim zasliševanjem škofa Vovka. Policija je seveda še naprej budno nadzirala delovanje duhovnikov, z naklonjenim zanimanjem pa je oblast spremljala delo papežev Janeza XIII. (1958–1963) in Pavla VI. (1963–1978) ter drugega vatikanskega cerkvenega zbora (1962–1965).

Z Uredbo [centralne vlade v Beogradu] o izvrševanju Zakona o pravnem položaju verskih skupnosti z dne 27. julija 1961 je pritisk na duhovnike na zunaj sicer nekoliko popustil, se je pa tem bolj stopnjeval pritisk na verne laike.⁹⁷ Za vodstvena mesta v državnih službah in predvsem na področju šolstva in kulture so od kandidatov zahtevali t. i. "moralno-politične kvalitete", kar je z drugimi besedami pomenilo, da prepričani in dosledni katoličani za ta mesta niso primerni. Hkrati je verska komisija vzpodbujala nastajanje novih verskih skupnosti, da bi tudi na ta način onemogočala še vedno prevladujoč položaj katoliške Cerkve v slovenski družbi. Leta 1960 so bili znotraj Socialistične zveze delovnega ljudstva ustanovljeni t. i. Koordinacijski odbori, ki so "reševali" sporna vprašanja med verskimi skupnostmi in lokalno družbo. Vanje so pritegnili tudi režimu naklonjene predstavnike različnih verskih skupnosti, vključno s katoliškimi duhovniki.

Jugoslovanski škofje so že leta 1960 osrednji vladi v Beogradu predlagali ponovno vzpostavitev diplomatskih odnosov s Svetim sedežem. Do pogajanj med Jugoslavijo in Svetim sedežem, ki so bila ves čas tajna, je prišlo leta 1963; končala so se s podpisom protokola 25. junija 1966.⁹⁸ V tem protokolu je jugoslovanska stran posebno izpostavila

96 Do leta 1952 je bila Teološka fakulteta kot članica ljubljanske univerze redno financirana s strani države. Z njeno izključitvijo iz univerze leta 1952 pa je preko Komisije za odnose z verskimi skupnostmi prejela letno subvencijo, ki je naraščala s padanjem življenjskih stroškov. Prošnjo za subvencijo je vsako leto podpisal dekan Teološke fakultete in je znašala: 1952/53 dva milijona dinarjev, 1956/57 dva milijona šeststo tisoč, 1960/61 tri milijone, 1961/62 štiri milijone, 1963/64 pet milijonov, 1964/65 pet milijonov petsto tisoč dinarjev itd. Subvencijo so obračunavali na podlagi plač profesorjev in uslužbencev na Teološki fakulteti. Prim. Arhiv Republike Slovenije, Komisija Republike Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi, fasc. 141.

97 Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije 1961, št. 22/1953; Priloga k Okrožnici ljubljanske škofije, št. 10/1961.

98 *Enchiridion dei concordati. Due secoli dei rapporti Chiesa-Stato*, Bologna, Grafiche Dehoniane, Bologna 2003, 1334–1343.

svoja temeljna načela, zapisana v ustavi iz leta 1963,⁹⁹ o pravnem statusu verskih skupnosti v Jugoslaviji, o svobodi vesti in veroizpovedi, o ločitvi Cerkve in države ter o enakosti in enakopravnosti vseh verskih skupnosti pred zakonom. Jugoslovanska oblast je zahtevala, da se duhovščina vzdrži političnega delovanja (čeprav je člane Ciril-Metodijskega društva hkrati vzpodbujala k intenzivnemu delovanju v koordinacijskih odborih Socialistične zveze) in omeji svojo dejavnost samo na dušnopastirsko delo.¹⁰⁰

3.5 Po protokolu leta 1966

Po letu 1966 je jugoslovanska oblast do katoliške Cerkve vodila dvojno politiko. Osrednja državna oblast v Jugoslaviji si je v tujini intenzivno prizadevala ustvariti pozitivno podobo urejenih odnosov med Cerkvijo in državo. V tem času je bila dejansko ugodno rešena vrsta perečih zadev, kot npr. izenačitev škofijskih meja z državnimi, ustanovitev slovenske cerkvene pokrajine, državna podpora pri obnovi cerkva, socialno in pokojninsko zavarovanje duhovnikov ter redovnikov. Dne 14. avgusta 1970 sta Jugoslavija in Sveti sedež vzpostavila diplomatske odnose na ravni veleposlaništev.¹⁰¹

Na lokalni ravni pa so bili verniki še vedno obravnavani kot državljani "drugega razreda". Ko je leta 1972 Tito partijskim voditeljem očital ideološko popustljivost, je morala v Sloveniji med drugim odstopiti malo pred tem izvoljena "liberalna" vlada Staneta Kavčiča. Radikalizacijo odnosov do Cerkve pa je pomenila zaostrena zahteva po "moralno-političnih kvalitetah" vodilnih uslužbencev v državnih službah in zahteva po "nevtralni in znanstveni" šoli, kar je z drugimi besedami pomenilo, da mora šola postati marksistična in ateistična. V taki šoli naj ne bi bilo prostora za vernega učitelja. V tem duhu sta bili napisani tudi tretja jugoslovanska ustava leta 1974¹⁰² in zakon o pravnem položaju verskih skupnosti, ki ga je 26. maja 1976 sprejela Slovenija kot prva izmed jugoslovanskih republik.¹⁰³ Posebnost slovenskega zakona je bila v tem, da je bila Cerkvi v Sloveniji prepovedana celo karitativna dejavnost, ki so jo na primer v drugih jugoslovanskih republikah dopuščali. Novi zakon je ponovno poudaril enakost vseh verskih skupnosti pred zakonom in prepovedal vsako omejevanje verskih pravic.

⁹⁹ Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije, 10. april 1963, št. 14, 2611–289. O odnosu do vere in verskih skupnosti predvsem 46. člen.

¹⁰⁰ Dejstvo, da jugoslovanska stran vsebine protokola nikoli ni objavila v uradnem listu, govori o negotovosti jugoslovanske vlade pri urejanju odnosov s Katoliško cerkvijo oziroma o njeni nepripravljenosti, da bi sprejete mednarodne obveznosti doma tudi ustrezno uresničila. Vsebino protokola je tako mogoče povzeti le iz poročil, ki jih je o vzpostavitvi diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Svetim sedežem prejela Komisija za odnose z verskimi skupnostmi v Ljubljani. Arhiv Republike Slovenije, Komisija za odnose z verskimi skupnostmi v Ljubljani, fasc. 1. in 2; Prim. tudi Vjekoslav Cvrle, Vatikan u suvremenom svijetu, Zagreb 1980, 316–321 (Cvrle je v knjigi sicer zapisal, da je bil protokol objavljen v UL julija 1966, kar pa se ni zgodilo); Jožica Grgič, Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo po letu 1960, Ljubljana 1983, 59–69 in 109–112. Pač pa je jugoslovanska stran v Uradnem listu objavila vest o vzpostavitvi diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Svetim sedežem. Odlok o tem je sprejel Zvezni izvršni svet 28. septembra 1966 in ga 12. oktobra istega leta objavil v: Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije, št. 39, 785.

¹⁰¹ Zanimivo je, da jugoslovanski Uradni list ni objavil vesti o povišanju jugoslovanskega poslaništva v Rimu v veleposlaništvo, je pa o tem dogodku obširno pisalo vatikansko poluradno glasilo Osservatore Romano. Prim. Vjekoslav Cvrle, Vatikan, 331–334; Jožica Grgič, Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo, 77–82 in 113–114.

¹⁰² Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije, 21. februar 1974, št. 9, 209–263. Ko 154. člen govori o tem, da so vsi občani enaki v svojih pravicah in dolžnostih, izrecno izpostavlja tudi njihovo veroizpoved, v 174. členu pa je rečeno, da je izpoved vere svobodna in da je človekova zasebna stvar.

¹⁰³ Uradni list Socialistične republike Slovenije, 6. junij 1976, št. 15, 794–796.

Kljub temu je ostala v veljavi prepoved dušnopastirskega delovanja v bolnišnicah, vojski in zaporih. V šolah, ljudski milici in vojski se je nadaljevala proticerkvena in protiverska propaganda. Je pa novi zakon dovolil zasebne šole za izobraževanje duhovnikov in poučevanje verouka v župnijskih stavbah (ne več samo v cerkvi). Bogoslužje je bilo še naprej dovoljeno samo v cerkvenih prostorih. Ta zakon je z dopolnili iz leta 1986 urejal versko in cerkveno politiko slovenskih državnih organov vse do razpada Jugoslavije leta 1990 in je v svojih temeljnih potezah ostal v veljavi vse do danes.

3.6 Preobrat v odnosih med Katoliško cerkvijo in državo

Otoplitev odnosov so omogočila nekatera dejanja dobre volje s strani Svetega sedeža: leta 1961 je bila ljubljanska škofija povzdignjena v nadškofijo, leta 1964 so bile meje škofij usklajene z državnimi mejami in župnije inozemskih škofij v Sloveniji priključene mariborski in ljubljanski škofiji oziroma Apostolski administraciji za slovensko Primorje, leta 1977 je bila koprška škofija razdružena z tržaško in je prevzela vse župnije goriške, tržaške in reške škofije v Republiki Sloveniji. Nove odnose med Katoliško cerkvijo in državo je določal nov zakon o pravnem položaju verskih skupnosti iz leta 1976 in njegova dopolnila iz leta 1986, ki so nekoliko omilila ideološko zaostritev po Titovem pismu leta 1972.

Po protokolu je poskušala Katoliška cerkev na novo opredeliti svojo identiteto v spremenjenih razmerah. Veliko pozornost je Cerkev namenjala pastoralni delu med mladino, študenti in izobraženci (znameniti teološki tečajji na Teoloških fakulteti v Ljubljani). Ljubljanski nadškof Jože Pogačnik (1963–80) se je kot delegat Jugoslovanske škofovske konference redno udeleževal zasedanj avstrijske škofovske konference. Po osamosvojitvi Slovenije je od leta 1992 samostojna Slovenska škofovska konferenca prakso sodelovanja s sosednjimi škofovskimi konferencami nadaljevala. Zaradi svojih razvejanih mednarodnih povezav je ljubljanski nadškof Alojzij Šuštar (1970–97) prispeval opazen delež k hitremu mednarodnemu priznanju nove države.

Do drugega vatikanskega cerkvenega zbora (1962–65) je jugoslovanska (slovenska) vlada skušala z vsemi sredstvi preprečiti sleherni stik škofov in duhovnikov z inozemstvom in predvsem s Koroško, kjer je nekaj časa po vojni bival ljubljanski škof Gregorij Rožman in kjer je tudi kasneje ostalo večje število slovenskih beguncev. Šele po smrti škofa Rožmana leta 1959 so smeli škofje vzpostaviti stike z inozemstvom in predvsem se udeležiti zasedanj drugega vatikanskega koncila. Od leta 1954 je svoje bralce o dogajanju v sosednji Avstriji in predvsem o dogajanju na avstrijskem Koroškem redno seznanjal verski list *Družina*. *Družina* je veliko pozornost namenjala zlasti borbi slovenskih vernikov za enakopravnost slovenskega jezika v cerkvi in pri verskem pouku. Z velikim zanimanjem je spremljala tudi krško škofijsko sinodo (1971–72), ki so se je kot povabljeni gostje udeležili številni zastopniki slovenskih škofov.

Cerkveno in versko življenje je v tem obdobju doživelo velik razcvet. Leta 1972 je bil dograjen prizidek k Teološki fakulteti v Ljubljani, še pred tem pa so leta 1968 ustanovili oddelek Teološke fakultete v Mariboru. Leta 1965 je Teološka fakulteta ponovno začela izdajati svoje glasilo *Bogoslovni vestnik* (1921–45). Profesorji Teološke fakultete so od leta 1967 pripravljali teološke in od leta 1969 še pastoralne tečaje za laike, ki so kmalu prerasli obliko permanentnega izobraževanja laikov in se preoblikovali v intenzivno kritiko marksistično-komunistične ideologije in zapostavljanja vernikov v javnem življenju. Na teh tečajih so se oblikovale osebnosti, ki so kasneje aktivno posegle v sodelovanje pri procesu demokratičnih sprememb v Sloveniji. Vedno močnejša samozavest deloma konzervativno usmerjene katoliške Cerkve na Sloven-

skem je nujno privedla do ostrega konflikta ne samo z režimom, ki je vedno bolj zgubljal tla pod nogami, ampak tudi s porajajočo se moderno in liberalno usmerjeno družbo na Slovenskem. Na notranjecerkvenem področju so uradni cerkveni predstavniki želeli izvesti intenzivno prenovo Cerkve v duhu drugega vatikanskega koncila. V tem obdobju je zelo poraslo število duhovnih in redovnih poklicev. Razcvet je doživel tudi verski tisk. *Družina* je postala tednik, njena naklada se je dvignila na 130.000 izvodov, mladinskega mesečnika *Ognjišče* pa na 105.000 izvodov. Po Sloveniji so se širila številna duhovna gibanja (npr. focolarini, neokatehumenat, binkoštno gibanje, prenova v duhu in druge). V dogajanje v Cerkvi so odločilno posegle tudi mladinske in študentske skupine. S pomočjo škofijskih organizacij iz tujine (Ostpriesterhilfe, Kirche im Not, Caritas in druge) so se lahko slovenski teologi izpopolnjevali na univerzah v tujini. Mnoge cerkve so bile restavrirane ali na novo zgrajene. Svojo vlogo v slovenski družbi je Cerkev na novo premislila na škofijskih sinodah v Ljubljani (1988–91), Mariboru (1989–90) in Kopru (1990–92).

Slovenski škofje so bili vse od leta 1918 člani Jugoslovanske škofovske konference. Predsednik te konference je bil redno zagrebški, podpredsednik pa večinoma ljubljanski (nad)škof. Razlike v jeziku ter različno cerkveno, versko in pravno izročilo je vzpodbudilo slovenske škofe, da so leta 1964 znotraj Jugoslovanske škofovske konference ustanovili lastno liturgično komisijo in leta 1983 na pobudo nadškofa Alojzija Šuštarja (1980–1997) Slovensko pokrajinsko škofovsko konferenco. Ta je do razpada skupne jugoslovanske države delovala pod okriljem Jugoslovanske škofovske konference. Z ustanovitvijo lastne države se je Slovenska škofovska konferenca 28. aprila 1992 tudi formalno ločila od Jugoslovanske in postala samostojna. Sveti sedež ji je priznal samostojni pravni status 19. februarja 1993.

Na prelomu tisočletja pa se je Cerkev v Sloveniji skušala prilagoditi zahtevam sodobnih razmer v družbi. Po škofijskih sinodah v Ljubljani (1988–91), Mariboru (1989–90) in Kopru (1990–92) je med letoma 1999 in 2000 zasedala še vseslovenska sinoda in si začrtala strategijo svojega delovanja v prihodnosti.¹⁰⁴ K večji samozavesti slovenskih katoličanov sta prispevala tudi oba papeževa obiska v Sloveniji (1996, 1999)¹⁰⁵ in beatifikacija mariborskega škofa Antona Martina Slomška (1999). Vseh manifestacij so se udeležili tudi številni gostje iz sosednjih dežel.

Po slovenski osamosvojitvi je bila Katoliška cerkev v Sloveniji postavljena pred nove izzive. Mnoga njena pričakovanja se niso uresničila (vprašanje šole, denacionalizacija). Napadi v sredstvih javnega obveščanja so postali še bolj grobi. Trije duhovniki so bili po osamosvojitvi Slovenije celo umorjeni. Kljub temu gleda Katoliška cerkev z optimizmom v tretje tisočletje.

Odnos med Cerkvijo in državo naj bi urejal t. i. Vatikanski sporazum, ki sta ga podpisali vlada Republike Slovenije in Sveti sedež 11. novembra 1999, vendar ga je parlament na zahtevo nekaterih poslancev poslal v presojo ustavnemu sodišču. Le to je 25. novembra 2003 presodilo, da ni v nasprotju s slovensko ustavo, "če cerkvena stran spoštuje slovensko zakonodajo". Kmalu zatem ga je nato ratificiral tudi Državni zbor.

Pri Uradu za verske skupnosti vlade Republike Slovenije je bilo leta 2000 registriranih 36 verskih skupnosti. Ustava Republike Slovenije v skladu z načelom ločenosti Cerkve od države zagotavlja vsem verskim skupnostim enake človekove pravice in temeljne svoboščine. Vse verske skupnosti so po zakonu enakopravne.

¹⁰⁴ Izberi življenje. Plenarni zbor Cerkve na Slovenskem. Sklepni dokument, Ljubljana 2002.

¹⁰⁵ Bog blagoslovi predrago Slovenijo. Papež Janez Pavel II. v Sloveniji, Ljubljana 1996; Luč vere za novo tisočletje. Drugi obisk Janeza Pavla II. v Sloveniji in beatifikacija Antona Martina Slomška, Ljubljana 1999.

Poleg večinske katoliške veroizpovedi med večjimi verskimi skupnostmi delujejo še Evangeličanska cerkev augsburške veroizpovedi, ki šteje okrog 20.000 vernikov. Organizirana je v 13 cerkvenih občinah (gmajnah) s cerkvami v Prekmurju, Ljubljani in Mariboru. Združene so v seniorat s sedežem v Murski Soboti. Od leta 2002 imajo svojega škofa. Od leta 1952 je članica Svetovne luteranske zveze. Izdaja mesečnik *Evangeličanski list* in letni zbornik *Evangeličanski koledar*.

Po popisu prebivalstva iz leta 1991 se je za pripadnike Srbske pravoslavne cerkve izreklo 46.819 vernikov. Združeni so v župnijah, ki spadajo pod skupno zagrebško-ljubljansko metropolijo. Cerkve imajo v Ljubljani, Bojancih in Marindolu. Pravoslavni priseljenci iz Makedonije so leta 1994 ustanovili Makedonsko pravoslavno cerkev s sedežem v Kranju.

Islamska verska skupnost je bila v Sloveniji ustanovljena leta 1967 in šteje blizu 50.000 članov. Molilnice imajo v Ljubljani, Kopru, Mariboru, Celju in na Jesenicah. Organizacijsko so povezani z Islamsko skupnostjo v BIH. Ostale verske skupnosti so številčno zelo majhne.¹⁰⁶

106 Verska skupnost, v: Enciklopedija Slovenije, 14. zvezek, Ljubljana 2000, 190–193.